

VI Дио
ПРЕЛОМНА ЈЕСЕН
(ослобођење источне Босне)

1. ГЛАВНА ОПЕРАТИВНА ГРУПА V ИСТ. БОСНИ

За вријеме пете офанзиве, у источној Босни су од партизанских јединица остали: на Мајевици и у Семберији Мајевички и Сремски одред а у Бирчу Бирчански одред и 4. батаљон 6. бригаде. Нови борци из Срема су стално пристизали, па је 11. априла у Тавни (сада Брђани — Мајевица) од Сремског одреда формирана Прва група војвођанских ударних батаљона, а десетак дана касније и Друга група војвођанских ударних батаљона. Обје групе су прерасле у Прву и Другу војвођанску бригаду. На територији Мајевице, Семберије и Бирча радили су НОО — органи народне власти, команде мјеста, Обласни комитет Партије, срески и општински комитети. Каравани са храном и разним другим потребштинама стално су из Срема, преко Мајевице, стизали у Бирач, ради прехране великог броја бораца и становника. И у осталим крајевима на Романији (Гласинац) и Посавини, радили су илегално НО одбори и партијски пунктови, штићени од мањих наоружаних партизанских група.

Како је главнина њемачких снага била ангажована у петој офанзиви, на простору источне Босне биле су гарнизониране углавном, усташко-домобранске јединице: у тузланском базену јединице 4. домобранске дивизије, затим двије домобранске пуковније (3. и 6.) у Брчком и Бијељини, а 15. пјешадијска пуковнија у Власеници. Мањи дијелови 369. дивизије налазили су се у Тузли и уз комуникацију у долини ријеке Босне, између Сарајева и Добоја. Прва усташка бригада (црна легија), јачине шест батаљона, налазила се уз

комуникацију Сарајево — Зворник у: Соколцу, Власеници, Сребреници, Братунцу, Дрињачи и Зворнику. Ова бригада је обезбјеђивала и границу на ријеци Дрини, према Србији.

Осим ових снага, у многим мјестима су се налазиле локалне легијске и милицијске јединице. У Кладњу легионарска бојна, затим у долини ријеке Криваје, Спрече, на Мајевици, Требави и Посавини и у многим мањим мјестима и селима домаћа милиција, организована у водове, чете и батаљоне тзв. ДОМДО пуковније. Остали простор препуштен је четничким формацијама. Четници су били компактни на Озрену (добојски) Требави, у Зеничком крају и дијелом, на Романији. У осталим крајевима њихове формације су биле растурене и остале су само мање групе.

Партизанске јединице су у периоду април-јун разоружале више мањих четничких група, и батаљона (неки су сами прешли на страну НОП-а) на Мајевици, Посавини и у Бирчу. Такође је разоружано и неколико домобрански посада у Семберији. Изведене су и три акције већег обима. Војвођани су у Семберији код Загона и Дубоког потока разбили, и дијелом заробили, три батаљона 6. домобранске пуковније из Бијељине. Мајевички одред је са једним батаљоном Војвођана 11. јуна код Чађавице заробио скоро читаву 3. пуковнију из Брчког, са 1200 домобрана и 25 официра. У овим борбама добијен је богат плијен: преко 1500 пушака, 100 комада аутоматског оружја, неколико топова, минобацача и доста друге опреме.

Почетком јуна војвођанске бригаде напуштају Мајевицу и прелазе на простор Бирча.

Домобрани и усташе су организовали локалну офанзиву на Шековиће, у којој је учествовало седам батаљона. Послије борби, које су трајале неколико дана, војвођанске и 4. батаљон 6. бригаде извели су успјешан маневар према Сребреници, коју су ослободили 11. јуна и разбили један усташки батаљон. Усташе (Кладањска легија) и домобрани су упали у Шековиће, попалили неколико кућа и манастир Ловницу, али су се одмах повукли у своје гарнизоне.

У Шековиће је 22. јуна стигао курир, који је донио извјештај од Тодора Вујасиновића о пробоју Главне оперативне групе са Сутјеске и о њеној офанзиви која је већ била у пуном јеку. Штабови војвођанских бригада, у договору са друговима из Покрајинског комитета КПЈ БиХ, су одмах реаговали. Организован је напад на усташко-домобрански гарнизон у Власеници, а у току борбе успостављена је веза са 1. пролетерском бригадом. Усташко-домобрански гарнизон је разбијен и Власеница ослобођена 26. јуна. Војвођанске бригаде су са пролетерима наставиле гоњење разбијених усташко-домобранских батаљона према Зворнику.

Показало се корисним што је пред пету офанзиву дио партизанских снага остављен у источној Босни. Оне су својом активношћу створиле повољне услове, па је противофанзива дивизија Главне оперативне групе изведена без већих напора и жртава, а преко 1000 рањеника и болесника је прихваћено у Бирчу и на Мајевици и како-тако збринуто.

а) ПРОТИВ ОФАНЗИВА ГЛАВНЕ ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ

По преласку ријеке Праче, Главна оперативна група је прешла у офанзиву, захватајући простор између Дрине, Босне, па на сјевер до линије Добој—Тузла—Зворник.

Са операцијске основице Устипрача—Пале, кренуле су у наступајући марш-маневар три дивизије.

Прва пролетерска општим правцем Соколац—Хан Пијесак—Власеница—Зворник. На њеном десном крилу наступале су 6. и Мајевичка бригада правцем Рогатица—Жеп—Хан Пијесак.

Друга пролетерска општим правцем: Мокро—Калаузовићи—Олово—Кладањ—Лукавац.

Седма дивизија између Прве и Друге, општим правцем: Кнежевина—Жеравице—Јавор планина.

Са операцијске основице Бусовача—Фојница, наступала је 5. крајишка дивизија општим правцем: Какањ—Вареш—Олово.

Са простора Шековићи 1. пролетерској дивизији садејствовале су 1. и 2. војвођанске бригада и 4. батаљон 6. бригаде.

Марш-маневар дивизија НОВЈ почео је 20. јуна и прерастао у офанзиву ширих размјера. Трајао је до прве половине јула. За 15 дана борби ослобођена су слиједећа већа мјеста: Хан Пијесак (24.6.), Власеница (26.6.), Сребреница, Братунац (25.6.), Дрињача (26.6.) и Зворник (5.7.). Затим Олово (24.6.), 101адањ (27.6.), Какањ (29.6.) и многа мања мјеста. Непријатељ је претрпио озбиљне губитке, а највеће између Хан Пијеска и Зворника. Ту је избрисана из списка 15. домобранска пуковнија и четири батаљона 1. усташке бригаде. Поручена је жељезничка пруга, разрушени мостови на ријечи Босни и постројења у руднику Какањ. Разбијена је, коначно, упорна легионарска бојна бранитеља Кладња.

Како је Мајевички одред био господар на Мајевци и у Семберији, скоро читава источна Босна, изузев Тузланског базена била је ослобођена. Захваљујући томе, бригаде дошле са Сутјеске имале су краћи предах и одмор, а рањеници и болесници (тифусари) збринути су како-тако. Јака непријатељева пропаганда о уништењу јединица НОВЈ на Сутјесци била је демантована.

б) НАПАД НА ГАРНИЗОН У СОКОЛЦУ

У селима Осово и Шаторовићи (сјеверно од Рогатице) ирикупиле су се 6. и Мајевичка бригада. Оне су 23. јуна кренуле у десној колони 1. дивизије преко Борика и Жепе према Хан Пијеску и 25. јуна стигле на Краљево поље. Уз пут није било борби, изузев мањих чарки са усамљеним четничким групама. На Краљевом пољу успостављена је веза са 1. пролетерском бригадом, која је дан раније ослободила Хан Пијесак и наставила поход према Власеници. Шеста бригада је остала као посада у Хан Пијеску и обезбјеђивала је правац од Соколца. Цвијетин Мијатовић и Милош Зекић пошли су са болницом у Шековиће, да доведу 4. батаљон и мобилишу ново људство за попуну

бригаде. Мајевичка бригада са групом рањеника је, такође, продужила за Шековиће, а одатле на Мајевцу.

Крајем јуна 3. крајишка је из Сребренице враћена на Гласинац. Она је заједно са Шестом добила задатак да изврши напад на усташку посаду у Сокоцу.

Процјене о снази непријатеља у Сокоцу биле су мањкаве. Наши обавјештајци су тврдили да је усташка посада (22. и 23. батаљон) деморалисана и да се спрема да бјежи у Сарајево. Међутим, у Соколац је стигао као појачање ојачани батаљон „Бранденбург“, а у Рогатицу 63. бугарски пук. Њемачка команда је већ припремала нову офанзиву.

Напад на Соколац је извршен 4. јула у 22.00 часа. Први батаљон 6. бригаде требало је да заузме Поховца (к. 1047), најутврђенији положај у одбрамбеном систему, а 2. батаљон се налазио у резерви. Батаљони 3. крајишке бригаде нападали су на само мјесто, дуж цесте од села Видрићи и на спољне бункере на источној и јужној страни мјеста.

У почетку је било успјеха. Први батаљон Шесте је заузео неколико ватрених тачака, али није успио да потпуно овладао добро утврђеним и бодљикавом жицом ограђеним Поховцем. Малобројан (нешто око 100 бораца), без тешког наоружања, батаљон није успио да истјера упорне Нијемце и усташе из чврстих бункера. Борба се одужила до зоре. Трећа крајишка је, такође, заузела неколико утврђених тачака, али је и њен напад малаксао. Пред зору су јединице повучене на полазне положаје. Шеста је на Поховцу имала: 2 мртва и 13 рањених бораца. Погинули су: Осман Бербић Учо, политички комесар чете родом из Тузле и Бурјић Деспот из Власенице. У зору батаљон је повучен у Жљебове, гдје је организовао обезбјеђење од правца Соколца.

2. ФОРМИРАЊЕ 17. ИСТОЧНО-БОСАНСКЕ НОУ ДИВИЗИЈЕ

Наредбом Врховног штаба од 2. јула 1943. формиране су 16. војвођанска и 17. источно босанска НОУ дивизија. У састав 17. дивизије ушле су: Шеста, Прва

мајевичка бригада и Мајевички НОПО (трећи по реду). Истом наредбом у штаб дивизије су постављени: Глиго Мандић (командант), Бранко Петричевић (политички комесар), Перо Косорић (замјеник команданта) и Сениша Николајевић (начелник штаба). Даље, на предлог штаба дивизије, постављени су: Боко Ивановић (интендант), а послњје њега Ненад Радошевић, Гајо Војводић (обавјештајни официр) и др. Драган Јовановић (референт санитета), а послњје њега септембра 1943. др Роза Папо.

Приликом формирања дивизије наименован је и дивизијски партијски комитет, који је за свој рад одговарао ЦК КПЈ. За секретара је изабран Цвијетин Мијатовић (замјеник политичког комесара б. бригаде).

Одмах послњје формирања дивизије, штаб је кренуо на Мајевицу. Тамо су се већ налазили 1. Мајевичка бригада и Мајевички НОПО. Шеста бригада је требала да се попуни у Бирчу, па да послњје тога крене на Мајевицу.

Одлуком Врховног штаба извршене су промјене у штабу б. бригаде. За команданта је постављен Милош Зекић, за политичког комесара Боко Вујошевић Сегада, за замјеника команданта Саво Трикић, а за замјеника политичког комесара Цвијетин Мијатовић. Начелник штаба је остао Руди Петовар.

Г

Мч

а) ЊЕМАЧКО-УСТАШКА ПРОТИВОФАНЗИВА

Њемачка команда је брзо реаговала на новостворену ситуацију на источнобосанском простору. Организовала је против офанзиву у којој су учествовале слиједеће снаге:

7. СС и 369. пјешадијска дивизија,
 4. ловачка домобранска бригада,
 4. домобранска дивизија,
 1. батаљон из пука Бранденбург,
- остаци разбијених батаљона 1. усташке бригаде, и 63. бугарски пук који је преузео посаду у Рогатници¹.

¹ Зборник ХП, књ. 3, док. бр. 102, 104.

Ево како је командант 7. СС дивизије у заповијести од 7. јула 1943. одредио борбене задатке:

„1) Непријатељ са више група бандита изазива немире у источној Босни, разара жељезничке пруге, мостове и привредне објекте. У питању су групе бандита које су се пробиле из Црне Горе и Крајишке бригаде, које су овамо дошле из 1. босанског корпуса са запада. Као центри окупљања установљени су рејони Зворник, Власеница, Олово. Делови се окупљају северно од Соколаца за наступање ка југу. Непријатељ покушава да се са главним повуче преко Зворника на север”².

Према овој заповијести 7. СС дивизија са 4. ловачком бригадом, у пет борбених група, требало је да наступа са линије: Рогатица—Соколац—Средње—Вареш, према сјeverу, са тежиштем уз комуникацију Соколац—Власеница, а 369. дивизија, истовремено, да организује активну одбрану на линији: Зворник—Тузла—Лукавац, са наступањем према југу. Тако се предвиђало опкољавање јединица НОВЈ у ширем рејону Шековића, Олова и Кладња. Запосједнута је била и долина ријеке Босне, ради спријечавања преласка према западној Босни, иако је основна процјена њемачке команде била да ће главнина јединица НОВЈ кренути према сјeverу, на простор Мајевице и Требаве.

Оштре борбе су отпочеле већ 5. јула, на сектору Живиница, са 7. крајишком и 8. банијском бригадом, а затим су се пренијеле дуж комуникације Тузла—Зворник, са војвођанским бригадама. Послије тродневних борби, непријатељ је поново (8. јула) овладао Зворником. Седма СС дивизија је заузела Олово, Кладањ (12. јула) и Власеницу (13. јула). Њемачко-ушашке снаге су кренуле према Шековићима, гдје се налазило неколико стотина рањеника (мањи број је већ био пребачен на Мајевицу).

Врховни штаб је реаговао деконцентрисањем својих снага. Извршене су припреме за покрет 1. 5. и 7. дивизије са Врховним штабом према западној Босни. Друга дивизија је са дијеловима 3. дивизије, који су се пробили са Сутјеске, изманеврисала њемачке напа-

² Исто.

де на Озрену и обављала припреме за одлазак према Црној Гори. Седамнаеста дивизија (без 6. бригаде) се налазила на Мајевици, а 16. дивизија са једном бригадом на простору Бирча, а са другом на Мајевици.

б) ЗАШТИТА РАЊЕНИКА

Послије неуспјелог напада на Соколац, 6. бригада се налазила уз комуникацију на простору Хан Крам—Хан Пијесак, коју је запосјела по дубини. Прве борбе са извиђачким дијеловима батаљона „Бранденбург“ отпочеле су већ 7. јула, када је разбијен његов мањи извиђачки одред и враћен према Соколцу. Између 8. и 12. јула вођене су оштре борбе око Хан Крама и Хан Пијеска, који је напуштен 11. јула. Непријатељ је наставио да напредује и ушао у Власеницу 13. јула, која је евакуисана. Шеста бригада је 12. јула стигла у Шековиће, гдје јој се прикључио њен 4. батаљон, јер је 13. јула требало кренути преко Спречке долине на Мајсвицу, у састав 17. дивизије.

Међутим, ситуација у Шековићима је, падом Власенице и Кладња, нагло погоршана. Нијемци и домобани су овладали Борогомом и угрозили Шековиће, а тиме и око 800 рањеника из Централне болнице. Њих је требало заштити, јер су и околни четнички остаци поново постали активни, па је рањеницима и од њих пријетила опасност.

За вријеме боравка бригаде око Соколца и Хан Пијеска из Бирча су пристизали новомобилисани борци. У бригаду се укључио и њен 4. батаљон (Бирчански), а 1. и 2. батаљон су попуњени и нарасли сваки на око 250 бораца. То је била још организационо и војнички несрећена јединица, јер стари борачки састав, за тако кратко вријеме, није могао да прихвати ново људство. Нови борци су до тада већином били код својих кућа, или у разним четничким јединицама. Били су везани за своја села и тешко их је било одвојити од своје матичне територије, без јасних представа о улози бригаде и значају вођења борбе даље од свог ужег краја.

На састанку штабова 6. бригаде и 16. војвођанске дивизије, одлучено је да бригада остане у Бирчу, на лијевој обали Дрињаче, ради заштите рањеника, а да се дивизија пребаци на десну обалу ријеке и штити рањенике који су били размјештени у селима Цикоте, Рајевина, Врела, Недјелиште и др.

Исте ноћи су батаљони Шесте запосјели положаје сјеверно од Шековића: Брајинце и Каменову Клијет, а а један батаљон се налазио према Власеници.

Сјутрадан, 14. јула, непријатељ је наставио да наступа. Тога дана су и слабости новопридошлог људства дошле до изражаја. Најслабије се држало ново људство 2. батаљона, из села Цикота и Врела, које се одмах почело осипати. Да грешка буде већа, штаб батаљона је наредио да се батаљон разбије на групице и маневрише по бирчанским шумама и јаругама, мислећи да ће се бар на тај начин послуже офанзиве прикупити. Међутим, мањи дио људства је поново пребјегао четницима, осјећајући се тако сигурнијим пред Нијемцима, који су му и овом приликом нудили покровитељство за учињене услуге против партизана. Четврти батаљон је, такођер, био разбијен по четама, па се и он изгубио као цјелина и са четама маневрисао по стазама и путевима познатим само Бирчацима. Овај батаљон се ипак одржао, и у току офанзиве штитио рањенике и био им при руци (били су сакривени по разним базама и склоништима). Тако је штаб бригаде остао само са 1. батаљоном, из којег је на сличан начин нестао већи број новопридошлог људства. Борбена способност бригаде је послуже овога била слабија него прије попуне, непосредно послуже пете офанзиве.

Бригада се, заједно са болницом, која се стално повећавала, јер су јој сваког часа из успутних села и заселака придозиле нове групе рањеника, под борбом повлачила према Јаворнику. Идућег дана, пред мрак, на Богазу се прикупило све што је остало са бригадом и око 300 рањеника и болесника, од тога 26 непокретних, на коњима, који су могли ићи са њом. Извјестан број рањеника, који нису могли да наставе покрет, склоњен је по шумама и разним базама. У току ноћи је бригада — боље рећи болница — прошла без сме-

тњи поред села Туралићи и у зору стигла у подножје Јавора, у село Кљештане. Ту је стигла и једна чета старих бораца из 2. батаљона, са политичким комесаром батаљона Казимиром Фраковићем и командиром чете Милорадом Миклавићем, који су самоиницијативно пронашли бригаду.

У Кљештанима су батаљони срећени. Поред Првог, који је имао око 100 бораца, попуњен је и Други са око 60 људи. Четврти је остао растурен по четатама и групама по бирчанским гудурама.

ц) У ВРХОВНОМ ШТАБУ

На састанку је одлучено да три представника штаба³ крену у Врховни штаб, који се налазио на Јавору, и изложе ситуацију у којој се бригада налази, као и да исходе, да се извјестан број рањеника и реконвалесцената по оздрављењу задржи у бригади. Према оцјени штаба, бригади је недостајао командни кадар, јер постојећи није могао прихватити овако велики број нових бораца. За посљедњих 10 дана приступило (мобилисано) је у бригаду око 500 нових бораца, али су се скоро сви у току офанзиве расули, или нестали.

Врховни штаб се налазио у селу Понијерка (на Јавор планини). Око њега је била размјештена 7. дивизија. Непријатељ је повремено тукао артиљеријом из Хан Пијеска, а његове колоне су се налазиле недалеко у трагању са нашим јединицама.

Друг Тито је примио делегате бригаде у шуми, недалеко од села. Импровизовано командно мјесто налазило се испод густих крошњи високих јела. Неколико ископаних ровова, ограђених од камених наслага и бусена, требало је да штите од граната, чије су се експлозије чуле у непосредној близини. Са другом Титом је био начелник Врховног штаба, Рођко Чолаковић и Авдо Хумо. Друг Тито је саслушао излагање о ситуацији у Шековићима, о договору са штабом 16. дивизије о обезбјеђењу рањеника, и о ситуацији у ко-

³ То су били: Боко Вујошевић, Чедо Миндеровић и Руди Петовар.

јој се бригада моменталио налазила. Пошто је са бри-гадом било 300 рањеника, затражено је да један број последије оздрављења остане у њеним јединицама. Први је узео ријеч начелник Врховног штаба Арсо Јовановић. Он је тих дана дошао са 5. крајишком дивизи-јом — није учествовао у петој офанзиви а није ни по-знавао ситуацију у источној Босни. Предложио је да је најбоље да се бригада расформира и људство поди-јели у пролетерске јединице. Са тим се сложио и ново-постављени комесар бригаде. Са овим оцјенама се нису сложили друга два члана штаба бригаде, као и чланови Покрајинског комитета КПЈ за БиХ Чолаковић и Хумо. Говорили су о значају и улози коју је бригада одигра-ла у овом крају у току 1942. године и жртвама које је дала у петој офанзиви. А и сада је, још рањена, не-консолидована, ушла у нове борбе, уз велику одговор-ност да сачува толики број рањеника. Друг Тито је стрпљиво слушао сва ова излагања. Устајући са каме-ног сједишта, закључио је отприлике, овим ријечима: „Бригада треба да преброди и ове тешкоће. Ван сваке сумње је да је одиграла у источној Босни значајну уло-гу и примјерно извршавала задатке у борбама на Су-тјесци. Треба вјеровати у људе, и само од Вас (од шта-ба и бораца) зависи да ли ћете раније или касније пребродити ове тешкоће и опет стати у ред наших нај-бољих јединица". Тиме је разговор био завршен.

Разговор са другом Титом, оснажио је увјерење да смо способни да сами превазиђемо моменталне тешко-ће. У бригади је остало око 200 старих и искусних бо-раца (са рањенима), што је било снажно кадровско је-згро, које је могло да прими неколико пута више нових бораца. Тај број је повећан десетинама прездравље-них бораца, командира и комесара из других бригада.

Наредних неколико дана бригада је са болницом маневрисала по Јавору и око села Жеравица, између непријатељевих колона. Вођене су мање борбе, а јаче су избјегаване. Основно је било сачувати рањенике.

Бригада се повратила у Шековиће 20. јула. Офан-зива је прошла, и Шековићи су били опет слободни.

Протеклих неколико дана непријатељ је по Шеко-вићима, и цијелом Бирчу, тражио рањенике. Четнички

Летшшари су бТкрили некблико база у којима је побито око 100 рањеника, а највише на Цикотама, гдје су четници, који су прије двадесетак дана били прешли на страну НОП-а, опет вршили свој издајнички посао, овога пута као водичи непријатељу. Ипак, заслуга војске и народа, добар број рањеника био је спасен.

У Шековићима је поново успостављен болнички центар. Сва пажња је посвећена проналажењу, прикупљању, исхрани и љекарској њези рањеника. Неке од њих су преплашени сељаци оставили у пећинама без воде и хране, због чега су били јако изнемогли, а неки су и помрли. Рањеници су херојски подносили све невоље. Никаквог гунђања, ни критиковања, није било са њихове стране. Љекари и болничарке су многе од њих и овом приликом пожртвованим старањем и његовањем успјели да спасу. Нису хтјели да их оставе небринуте и дијелили су са њима све тешкоће офанзиве, а неки су на том одговорном и тешком задатку и страдали од непријатељевог метка.

Велики број мобилисаних бораца, који су се у офанзиву разбјежали по Бирчу, вратио се поново у Бирчански одред. Није се тражило да се врате у бригаду, јер је још недовољно свјесне људе било тешко отргнути од њиховог краја; требало је да прођу кроз одред, који је био врста припремне школе за улазак у бригадне јединице.

Крајем јула су обављане ужурбане припреме за одлазак на Мајевицу, у састав дивизије. Бригада је попуњена са око 120 бораца из Бирча и око 100 колико-толико прездрављених из бригадне и Централне болнице, која је дијелом остала у околини Шековића, па је имала три батаљона (сваки по 100 бораца) и остали дијелови 86 људи.

У штабовима батаљона били су: у Првом Владо Каран, Салим Нерић, Чедо Букић и Дане Олбина; у Другом: Никола Звицер, Казо Франковић, Вељко Турк и Асим Хоџић и у Четвртном: Митар Минић, Никола Мантилица, Милојица Пантелић и Никола Челар.

Трећи батаљон је вођен као Гласиначки, но, он се још од пуштања на „одсуство“ није био прикупио.⁴

**д) ВОЈНО-ПАРТИЈСКО САВЈЕТОВАЊЕ БРИГАДЕ
(3. август 1943.)**

У шуми Бишина, на мјесту звано Бухарић, одржано је 3. августа друго војно-партијско савјетовање комуниста бригаде. На савјетовању су поред чланова КПЈ, кандидата и чланова СКОЈ-а из бригаде, присуствовали и делегати из партијских организација Бирча, Романије и 16. војвођанске дивизије.

Реферат о војно-политичкој ситуацији и наредним задацима поднио је Цвијетин Мијатовић, а о војничком раду бригаде и даљим задацима Милош Зекић.

Прошла је била година од првог војно-партијског савјетовања комуниста источне Босне, које је одржано у Шековићима, дан послвије проглашења бригаде, у изузетно тешкој војно-политичкој ситуацији. Цијела источна Босна се налазила под котролом окупатора и његових домаћих помагача, а споразуми четничких штабова са властима тзв. НДХ привремено су били отупили оштрину борбе. Нијемци, усташе, домобрани, милиција, легија и четници загосподарили су широким просторима слободних територија које су били ослободили партизански одреди. Око пет стотина комуниста и скојеваца дало је завјет да ће наставити бескомпромисну борбу и да неће поклекнути пред тешкоћама, увјерени у праведност циљева које је поставила Партија. И сада, након пређеног тешког али славног једногодишњег борбеног пута, може се рећи да су комунисти часно извршили задатке које је Партија поставила пред њих.

Знатни дијелови источне Босне били су поново ослобођени и отргнути из руку окупатора и његових помагача. Сломљена је била кичма четничком покрету. Изграђени су основи и враћена вјера и повјерење у братство и јединство свих народа који живе на овом тлу. Сазрели су услови за шире укључивање Муслима-

⁴ Борци овог батаљона чинили су језгро од којег је у љето 1943. године формиран нови Романијски НОП одред.

На, Хрвата и Срба у борбеи јединице НОВЈ и нову народну власт која се мукотрпно раћала на опљачканим и попаљеним, или разрушеним, мјестима и селима.

Четнички покрет је, иако знатно начет, био још јак у неким крајевима: на Озрену, Требави, зеничком крају, Романији и горњем Подрињу. И поред тога што је био увелико раскринкан пред народом ради сарадње са Нијемцима и усташама, одржавао се силом терора и уз помоћ окупатора. Усташке и легијске јединице су биле добрим дејелом разбијене, а домобрани и милиција су постепено увићали бесциљност борбе у коју су гурнути од стране Нијемаца и усташа.

Окупатор се привремено налазио у дефанзиви. Ограничио се на одбрану важнијих индустријских центара и комуникација.

Повезивање са Сремцима, и прелазак Сремског ПО у источну Босну, представљало је значајан војно-политички успјех, који је преокренуо из основа ситуацију у источној Босни и омогућио Војвођанима да активирају своје велике борбене потенцијале. Слом четника на Малешевцима омогућио је да се на Мајевици и у Семберији — повезано са Бирчем, створи оперативна основица, са које су се борба и идеје НОП-а преносиле у крајеве који су били под контролом четника. Тако се кроз заједничке борбе ковало борбено братство и јединство народа источне Босне и народа и народности Војводине.

И борбене јединице су ојачале. Формиране су 16. и 17. НОУ дивизија, свака са по двије бригаде, као и Мајевички и Бирчански НОП одред, а обновљени су: Романијски и Озренски. Ове јединице су контролисале велика пространства Мајевице, Семберије, Бирча и Романије. Истовремено су ојачале партијске организације и органи народне власти на цијелој ослобођеној територији. Појачан је рад партијских организација у Тузли, Зеници, Сарајеву и многим другим мјестима.

Све ове чињенице су изнијете у реферату друга Мијатовића, и на њих су сви били поносни.

Командант бригаде је говорио о протеклој петој офанзиви, која је, иако крвава и тешка, била велика школа за све борце и руководиоце Шесте. Ту се бри-

гада први пут нашла лицем у лице са најбољим окупаторовим јединицама и водила с њима фронталне борбе, које дотада нису вођене. Стечено искуство је, свакако, било скупо плаћено — крвљу најбољих бораца, комуниста из бригаде. Чињено је доста грешака, нарочито у погледу организације садејства између батаљона, коришћења земљишта ради обухватних и заобилазних напада, утицаја штабова на развој борби, чувања људи итд. О свему томе бито је ријечи и дискусије, тако да је савјетовање веома много допринијело да се боље сагледају протекли догађаји.

На савјетовању су постављени слиједећи задаци:

— што прије организовано средити и учврстити бригаду и оспособити је за нове борбе;

— продужити и даље бескомпромисну борбу против свих непријатеља, окупатора, четника и осталих домаћих квислинга, и што прије ослободити остале крајеве источне Босне од њиховог утјецаја. Борба против четника је била веома важна због опште ситуације у свијету. Фашистички режим у Италији је пао, отварање другог фронта је било близу, а на то је четничко руководство и рачунало;

— борба за братство и јединство; били су сазрели услови да Хрвати и Муслимани у источној Босни масовније приступају Народноослободилачком покрету.

Савјетовање је завршено 4. августа прије подне. Одмах послје тога је услједио покрет у долину Спрече, одакле је бригада увече кренула за Мајевицу.

3. БРИГАДА У САСТАВУ 17. НОУ ДИВИЗИЈЕ

У зору 5. августа послје ноћног марша, колона Шесте је стигла у село Калесија. Иако се већ имало лично искуства са преласком цесте, и овога пута се лутало. Оријентација по равној долини Спрече, са бујним растињем, многим стазама, путевима и потоцима, била је веома тешка. Када је стигао на цесту према Калесији, водич је дигао руке и викнуо: „Убијте ме али не знам гдје се налазимо“. Плашио се, ваљда, још увијек под утиском догађаја од прије мјесец дана, када

је колона Војвођанске бригаде на том мјесту упала у њемачку засједу и била разбијена, па је хтио да се што прије врати назад. Није преостало ништа друго него да се из најближе куће пробуди један „хаџо“, стари Муслиман, који је бригаду и провео кроз село према Јелици. Милиција и легија су мировале — први пут нису пуцале на партизане. Колона је брзо промицала кроз село и пела се уз стрму Јелицу. Легионарска посада из села Зоља изишла је из бункера и посматрала колону. Када је чело замакло у шуму легионари су запуцали повише колоне да би се могли оправдати пред Нијемцима, како су, тобоже, водили борбу.

На Јелици су биле поново усташке и четничке засједе: усташе из Храсна и Сељубља и мајевички четници. Претходница бригаде их је лако и брзо разбија, и обезбиједила пут колони која се полако кретала. Борци су били исцрпљени, и једва су чекали одмор у неком шљивику.

Штаб дивизије се налазио у селу Забрђе.

Ситуација на Мајевци је била повољна. Мајевичка бригада се већ бројно попунила, а Мајевички одред је имао преко 500 људи. Формиран је и Муслимански батаљон — језгро будуће Муслиманске бригаде. За вријеме одсуства бригаде, прошлих неколико мјесеци, Мајевички одред је, с командантом Вељком Лукићем Курјаком, био нарочито активан. Пред повратак Мајевичке бригаде заробио је читаву домобранску пуковнију, снабдјео се оружјем и муницијом и представљао одличан „резервоар“ за попуну јединица дивизије.

Четници се нису опоравили од пораза на Малешевцима, али су ипак још увијек постојале групе које су пљачкале, убијале и терорисале народ, нарочито у брдским предјелима Мајевице.

Мајевичка бригада је 24. јула разбила у Посавини Буквички четнички батаљон и још неколико четничких група. У бригаду је ступило око 170 омладинаца и заробљених четника. Двадесет осмог јула ослобођен је Градачац, изузев куле у коју су се забарикадирале усташе. Предало се 5 официра, 80 домобрана и 40 легионара, са доста оружја и опреме. Истог дана, Нијемци су са тенковима интервенисали, па је бригада има-

ла озбиљне губитке: 13 погинулих и 14 рањених. Градаци је привремено напуштен.

И ситуација у Посавини је било добра. Постојали су повољни политички услови, захваљујући упорном раду партијске организације, која се одржала и у одсуству јачих партизанских снага. Но, услјед њемачког притиска, бригада је морала привремено да напусти овај крај и да се са штабом дивизије врати у Семберију.

За неколико дана 6. бригада је попуњена. У њен састав је укључен батаљон Мајевичког одреда и Муслимански батаљон (привремено), тако да је имала пет батаљона са преко 700 бораца.

а) БОРБЕ НА ТРЕБАВИ И ОЗРЕНУ (август—септембар 1943.)

Друга пролетерска дивизија се са Озрена припремала за покрет према Санцаку и Црној Гори, па је Врховни штаб, 13. августа, наредио штабу 17. дивизије да разбије четнике на Требави, а затим дође на Озрен, смјени 2. пролетерску дивизију и прихвати њене рањенике. Седамнаеста дивизија је извршила покрет из Семберије према Требави у току 14/15. августа.

На Требави је почео да се убрзано одвија процес диференцијације међу припадницима четничког одреда, милиције и легије. Становништво Требаве и Посавине, посебно омладина, Срби, Муслимани и Хрвати, је са нестрпљењем чекало долазак јединица НОВ и ПОЈ. У брдским селима Требаве налазио се Требавски четнички одред, под командом протојереја Саве Божића са штабом у селу Толиси. Одред је у љето 1943. имао у свом саставу 5 бригада (од тога једну у Посавини). На папиру је било око 2500 наоружаних људи, но, од тога се могло рачунати на око 1000.

Напад на Требавски четнички одред извели су 6. и 1. мајевичка бригада. Подилажење четничким положајима почело је 15. августа увече, а напад сјутрадан у зору. Послије оштрих борби, нарочито на тежишним

положајима: Дуга њива, Зелинско брдо и Марково брдо, четничке бригаде су разбијене, и у паници су потражиле склониште код усташко-домобранских гарнизона око Добоја. Саву Божића и његове официре из штаба прихватили су Нијемци и усташе код Которског. Заробљено је 175 четника, а погинуло око 40. Заплијењене су веће количине пшенице, шећера и разног другог материјала. По плијену се видјело да је Саво Божић са својим официрима у изобиљу чекао крај рата и чувао своје четнике да са њима преузме власт када за то дође вријеме, јер је, по њему, коначну судбину Југославије требало да одређују велики савезници са југословенском владом у Лондону.

Командант једне четничке бригаде, Реља Печа, се предао са 70 бораца. Од њих и пристиглих добровољаца су се формирале чете будућег Требавског НОП одреда.

У току 18. августа усташе и домобрани, са четничким остацима, извршили су напад из Которског и Добоја на положаје 6. бригаде. Бригада је напад одбила и одбацила их назад.

Овај успјех је допринио угледу НОВ и ПОЈ и условио појачан процес диференцијације у четничким редовима, као и међу милицијом и домобранима.

Консолидовање и учвршћивање народне власти било је прекинуто одласком дивизије на Озрен. Како се 2. пролетерска дивизија припремала за одлазак према Црној Гори, требало је растеретити болнице (47 рањеника, од тога 8 тешких на носилима) и наставити са прогоном већ начетог Озренског четничког одреда.

За вријеме боравка на Озрену, 2. пролетерска дивизија је кроз низ борби уздрмала компактност озренских четника, али њихова војна организација није разбијена. Једини озбиљнији удар је нанесен легији у долини ријеке Криваје, када су ухваћене, и од суда осуђене на смрт, њихове вође Заим Капетановић (Капетанче) и Зефир Херић (Мајчин).

Двадесет првог јула обновљен је Озренски партизански одред, са око 50 бораца и команда слободног подручја Озрен. У јединице 2. пролетерске дивизије сту-

пило је око 120 бораца са Озрена.⁵ Становништво је још било заплашено и бојало се четничке одмазде. Треба-ло је да прође још доста времена, да падне много жр-тава и да се уложи много политичког рада да би се осам компактних и борбених четничких батаљона при-нудило на капитулацију.

При преласку на Озрен 6. бригада је, 24. августа, ослободила варошицу Пурачић. Нијемци, усташе и че-тници су одмах реаговали на долазак 17. дивизије на Озрен. Уједињене непријатељеве снаге су се окомиле на 6. и Мајевичку бригаду, а посебно на велику бол-ницу, па је већ 27/28. августа дивизија, заједно са Оз-ренским одредом, напустила Озрен и вратило се преко Спрече на њену десну страну.

Ноћу, 30/31. августа, Мајевичка бригада је ослобо-дила Грачаницу а Шеста заузела њемачко и четничко упориште у Потпећи гдје је заробљено око 150 моби-лисаних четника и 26 њемачких жандарма. У бригаду су ступила 63 омладинаца и заробљена четника.⁶ Послије ове успјешне акције 6. бригада је размјештена на про-сторији Шпионица—Срнице, а Мајевичка на Бијела—Хргови. Муслимани, нарочито омладинци, и многи дру-ги из разних милицијских јединица ступали су у већем броју у Муслимански батаљон 6. бригаде. Овај бата-љон је послужио као језгро, од којег је 21. септембра у Буквику, код Брчког, формирана 3. Босанска мусли-манска Бригада, касније 16. муслиманска НОУ бригада.

Док су се бригаде 17. дивизије налазиле на Озре-ну, четнички остаци на Требави су се поново организо-вали и постали активни. Због тога је 17. дивизија поново пошла на Требаву. Шеста и Мајевичка бригада су 7. септембра разбиле већ начете батаљоне Требавског четничког одреда, који су безглаво побјегли у домо-бранске гарнизоне у долини ријеке Босне. Ноћу, 7/8. септембра, ослобођена је Модрича. У њој се предао гар-низон од 200 домобрана и 5 официра. Послије тога су без борби ослобођени Градачац, поново Грачаница и

⁵ Тодор Вујасиновић Озренски партизански одред, стр. 392. Светлост, Сарајево, 1979.

⁶ Глиго Мандић: 17. источnobосанска ударна дивизија стр. 30 Војноиздавачки завод, Београд, 1976.

скоро цијела Посавина са мјестима Орашје и Босански Шамац⁷.

Тих дана су 6. и Мајевичка бригада, поред борбених задатака, биле веома активне у партијско-политичком раду на терену. Етхем Камо, који је остављен у овом крају септембра 1942, успио је да до љета 1943. године, уз помоћ неколико чланова Партије и активиста, формира и учврсти неколико партијских организација. Тих дана је у Сребренику формирано Привремено окружно партијско руководство за Требаву. Нешто касније је Обласни комитет за источну Босну на именовао Окружно партијско повјереништво за Требаву и Посавину, које је у октобру 1943. прерасло у Окружни комитет КПЈ за Требаву и Посавину. У Градачцу, Модричи и Сребренику, формирани су срески комитети Партије и СКОЈ-а, као и органи народне власти, НОО одбори, АФЖ и УСАОЈ. У поменутих мјестима су формиране Команде мјеста и команда подручја.

Велики број омладинаца је добровољно ступао у редове Шесте и осталих бригада, као и у Требавски и Посавски одред. Становништво овог краја, Муслимани, Срби и Хрвати, је сваким даном све више прихватало циљеве НОП-а. Схватили су да се само уједињени могу изборити за своје национално и социјално ослобођење.

И бригадна културна екипа је развила богат културни рад у ослобођеним мјестима. Одржано је много приредаба и зборова, на којима се манифестовало јединство и братство војске и народа. И данас се многи живи учесници радо сјећају тих угодних дана проведених у овом крају септембра 1943. године.

Нијемци и усташе нису мировали. Са снагама, које су прикупили у Славонији, прешли су ријеку Саву и поново заузели Босански Шамац. Ноћу 17/18. септембра Шеста, потпомогнута батаљоном Мајевичке бригаде, поново је напала на гарнизон у овом мјесту и том приликом убила неколико жандарма, усташа и Ни-

⁷ У другој декади септембра 1943. формирани су Требавски и Посавски НОП одред. Требавски одред је имао око 120, а Посавски око 250 бораца.

јемаца, ослободила овај градић и сусједно мјесто Орашје.

Шеста бригада је у овом периоду брзо залијечила ране из пете офанзиве. Прихваћен је велики број нових бораца, па је крајем септембра нарасла на око 900 бораца сврстаних у четири батаљона. То је опет била јединица добро наоружана и способна да изврши и најтеже задатке. Криза, кроз коју је пролазила у јулу, је била преброђена, а директива друга Тита на састанку у Понијерци, као и закључци са војно-партијског савјетовања у Бишини, су извршени.

У погледу стручног усавршавања, такође је, доста урађено. У другој половини августа и у септембру одржан је већи број војностручних политичких и санитетских курсева при штабу 17. дивизије и бригаде.

4. ТРЕНИ КОРПУС НОВЈ У ИСТОЧНОЈ БОСНИ

Раније је речено да је Врховни штаб 9. новембра 1942. наименовао штаб 1. босанског НОУ корпуса, у чији састав је поред 4. и 5. Крајишке дивизије ушла и 6. бригада и сви партизански одреди на територији Босне. Како је бригада била одвојена, командни и оперативни утјецај корпуса се свео на територију централне и западне Босне. У току августа 1943. Врховни штаб је својом директивом, због новостворене војно-политичке ситуације, поново регулисао војно-политичку и оперативну надлежност корпуса и одредио састав његовог штаба и задатке.

У штаб корпуса су одређени: Коста Наћ, дотадашњи командант; Владо Поповић, политички комесар; Тодор Вујасиновић, замјеник команданта; Јово Вукотић, начелник штаба и др Бура Мештеровић начелник санитета. Према овој директиви оперативни и командни утјецај корпуса се протезао на територију централне и источне Босне. У састав корпуса су ушле: 5, 11. и 17. дивизија; Бањалучки, Прњаворски, Мајевички и Бирчански одред. 16. дивизија је привремено стављена под команду корпуса.

Ситуација у Европи се, посебно на простору Средоземља, брзо мијењала. Фашистичка осовина Рим—Берлин је пукла и 25. јула је дошао на чело владе у Италији маршал Бадоло, а Мусолини је притворен. Бадоло је 8. септембра објавио безусловну капитулацију Италије, а тиме и италијанских окупационих снага у Југославији.

Врховни штаб је брзо реаговао на ова збивања. Дошло је до реорганизације НОВ и ПОЈ и формирања нових оперативних састава.

Штабу 1. босанског корпуса је наређено да одмах пређе у источну Босну⁸. Ноћу 12/13. септембра 1943. пребацио се између Которског и Руданке, преко ријеке Босне на Требаву штаб 1. корпуса са 2. крајишком бригадом. Од тада, па до коначног ослобођења, корпус је био највиша оперативна и територијална команда у источној Босни.

За десетак дана је штаб корпуса успио да повеже све партизанске снаге у источној Босни, испољи свој командни и политички утјецај и, према директиви Врховног штаба, припреми веома сложену, и по обиму замашну, операцију за ослобођење индустријског базена са центром у Тузли.⁹

а) ОСЛОБОБЕЊЕ ТУЗЛЕ И ТУЗЛАНСКОГ ИНДУСТРИЈСКОГ БАЗЕНА (29. 9. — 7. 10. 1943.)

У тузланској операцији учествовале су јединице 3. корпуса НОВЈ: 17. дивизија, у чијем саставу се налазила и 6. бригада; 16. дивизија, 2. крајишка бригада

⁸ Корпус је 5. октобра 1943. преименован у 3. корпус НОВЈ, са оперативним и командним подручјем у источној Босни. Истовремено је 2. босански корпус (формиран 11. маја 1943.) преименован у 5. корпус НОВЈ са оперативним и командним подручјем у западној Босни. Корпуси су поред оперативне имали и територијалну надлежност (од почетка 1944. године), коју су спроводили преко корпусне војне области, команди подручја и команди мјеста.

⁹ Директива Врховног штаба од 22. септембра 1943. гласи: „Лекић са својом дивизијом код Тузле. Видите дали би седало без нарочитих жртава заједнички заузети Тузла Ви ћете морати чим прије да се приближите Сарајеву“. (Зборник II, књ. 10, док. бр. 144).

(придодата 17. дивизији) и одреди: Мајевички, Озренски и Требавски. Операција се по свом обиму и резултатима може уврстити међу крупније успјешно изведене оперативне захвате, не само у источној Босни већ и шире.

Војно-политичка ситуација је у то вријеме била повољна. Антифашистичка коалиција је преузимала иницијативу. На источном фронту совјетске дивизије су прешле у општу офанзиву, а Англоамериканци су се искрцали у Италију. Отварање другог фронта у Европи се ближило стварности. Италија је капитулирала. Њемачке дивизије су упућене у Далмацију, Истру и Црну Гору, гдје су јединице НОВЈ развиле широку оперативну активност и ослободиле већи дио јадранског приморја и острва. На југословенском ратишту су се у свим крајевима разбуктале борбе и ослобођене су велике слободне територије. Народи источне Босне били су спремни да све масовније приступају НОП-у. Требало је постићи значајнији војни, а тиме и политички успјех и покренути их да од симпатија и подршке пређу на активно подржавање и учествовање.

У септембру су велики дијелови источне Босне били ослобођени: Власеница — 10. септембра, Цапарде — 15. септембра, Зворник — 19. септембра и Бијељина — 25. септембра. Ослобођене су биле Мајевица, Семберија, Посавина и Требава. Непријатељ је држао јаче гарнизоне само у: Сарајеву, Тузли, Брчком, Соколцу, Рогатици и Вишеграду, а слабије у Варешу и дуж железничке пруге Сарајево—Добој, Сарајево—Вишеград и Добој—Тузла.

Јединице НОВЈ су у свим крајевима источне Босне биле у сталном порасту. Седамнаеста дивизија је имала три бригаде: Шесту, 15. мајевичку и 16. муслиманску; 16. војвођанска дивизија такође три бригаде, а четврта је била у формирању у Срему. Друга крајишка бригада била је под непосредном командом корпуса. Поред ових јединица дјеловали су и одреди: у Бирчу — Бирчански, на Мајевици — Мајевички, на Требави — Требавски, у Посавини — Посавски, на Озрену — Озренски и на Романији — Романијски партизански одред. Ево како је формулисан уводни дио за-

Повијести штаба 3. корпуса НОВЈ за напад на гарнизон у Тузли:

„Да би успјешно рјешили основне задатке, које је Врховни штаб НОВ и ПОЈ поставио пред наше снаге у источној Босни, штаб 3. корпуса је донио одлуку, да комбинованим снагама изврши акцију на град Тузлу, индустријско предузеће Лукавац и околна непријатељска упоришта.

Успјешно извођење акције на Тузлу је од огромног војно-политичког значаја за цијелу источну Босну. Окупатор и његове слуге тиме губе једно од важнијих својих упоришта, губе базу рудача (угљена, соли, соде и шпирита) неопходно потребних за вођење рата. Нама пак отварају се широке могућности за мобилизацију људства, а нарочито радника који... жељно и нестрпљиво очекују нашу војску, стварају се могућности да се у редове НОВ уврсте муслиманске легије и Муслимани уопште; продубљује се већ настала диференција у редовима деморалисаних четника и омогућује се успјешно извођење акција противу њих; отварају се могућности успјешног војно-политичког дејства наших снага у цијелој источној Босни и учвршћења позиција Народно-ослободилачког покрета.

У моменту побједоносног наступања Црвене армије на Истоку, те појачане активности савезничких енглеско-америчких армија у Италији, у часу када наша славом овјенчана НОВ у Далмацији, Приморју, Словенији, Босни, Црној Гори итд. ослобађајући крај за крајем наше отаџбине, води тешке борбе за коначно ослобођење свих наших народа, дужност је наших команданата, командира, политичких комесара и свих бораца да и овог пута, као и до сада, извршујући своју свету дужност према народу и отаџбини, дају све од себе за извршење постављеног задатка".¹⁰

У Тузли су се, пред напад, налазиле слиједеће јединице: Тузлански здруг, састава једне домобранске пуковније; 2. јуришна бојна 6. ловачке пуковније и једна ДОМДО пуковнија. Поред домобранских снага у граду су се налазили: један батаљон 369. пјешадијске дивизије, 369. артиљеријски пук исте дивизије, једна оклопна чета (лаки тенкови и оклопни аутомобили); затим нешто усташа, фелдјандармерија, оружници и гестаповци. Два дана пред напад, 2. батаљон 369. пука отишао је из Тузле за Добој и тако ослабио од-

¹⁰ Архив VII, к. 981, рег. бр. 10/2.

брану града. Снагама у граду, као и околним упориштима у базену, командовао је домобрански пуковник Сулејман Филиповић са којим су раније вођени разговори о преласку на страну НОП-а. У току борби, команду Је примио њемачки пуковник Кухтнер.

Поред снага у самој Тузли, дуж жељезничке пруге Тузла—Добој и у околним упориштима налазиле су се распоређене посаде: у Лукавцу један батаљон Тузланског здруга (око 300 људи) и једна чета Нијемаца, чији су дијелови у Букињу; у Лукавцу се налазио и стожер жељезничке бојне за осигурање пруге, а јединице те бојне су биле распоређене по жељезничким станицама и важнијим објектима дуж пруге; у Живиницама и околним рудницима налазиле су се снаге јачине једне домобранске бојне, са четом Нијемаца и једним артиљеријским дивизионом 369. артиљеријског пука; у Горњој Тузли, Симин Хану и околним упориштима 3. бојна тузланског здруга са једном бојном ДОМДО пуковније, а на Озрену се налазио Озренски четнички одред, који је имао задатак да штити жељезничку пругу и цесту Добој—Тузла. У свему, Тузлу и упоришта око ње браниле су снаге јачине око једне дивизије (види скицу 3).

За непосредну одбрану града непријатељ је према сјеверу организовао и заузео положаје: Градину, Слани бунар, Парлог, Којшино, Пискавицу (к. 387) и Молухе, а према југу: Миладије, Кужиће, Црвено Брдо (к. 393) и Илинчицу (к. 453). У самом граду уређена су за одбрану два зидана логора: источни и западни. Западни логор је био најјаче утврђен, и са околним зградама представљао је главно упориште. Поред тога, на важнијим раскрсницама и периферији изграђени су појединачни бункери, а прилази граду брањени су у Букињама и Горњој Тузли. Сви ови положаји су били утврђени ископаним рововима, бункерима, артиљеријским положајима и једним редом бодљикаве жице. Најјача одбрана је организована на сјеверном одсјеку одбране, и у јако утврђеном западном и источном логору.

Од снага НОВ и ПОЈ на Тузлу је нападала 17. дивизија, састава: 6 бригада, јачине око 900 бораца; 2.

крајишка бригада, јачине око 450 бораца; 16. муслиманска бригада, јачине око 350 бораца и Озренски одред (приодат 6. бригади), јачине око 80 бораца.

У нападу је учествовало око 1800 бораца, са 6 ручних бацача 81 мм, 2 противтенковска топа 37 мм, митраљезима, пушкомитраљезима, пушкама и бомбама.¹¹

За напад на град била је предвиђена и 16. војвођанска дивизија, али она није стигла на вријеме. Међутим, ова дивизија је успјешно затворила правац од Брчког, одакле су интервенисале јаке непријатељеве снаге, а доцније се укључила у одбрану Тузле и гоњење потученог непријатеља.

Мајевички партизански одред са око 600 бораца, 15. мајевичка бригада са око 700 бораца и Требавски одред са око 100 бораца предвиђени су били за обезбјеђење напада, па су затварали правац од Добоја.

Операцијом је руководио штаб 3. корпуса НОВЈ, а нападом на снаге у граду и непосредној околини штаб 17. НОУ дивизије.

План напада био је слиједећи: са главним снагама напасти гарнизон у Тузли и положаје непосредно око града (за ово су биле предвиђене снаге 17. и 16. дивизије). Са довољно јаким снагама обезбиједити напад на Тузлу, овладати непријатељевим упориштем Лукавац и његовим посадама од Лукавца до Карановца и порушити жељезничку пругу и цесту. На тај начин затворити правац од Добоја и онемогућити интервенцију са те стране. За овај задатак су одређене 15. мајевичка бригада, Мајевички и Требавски партизански одред — укупно око 1400 бораца. Правац од Брчког према Тузли обезбјеђивали су дијелови 16. дивизије. На интервенцију са правца Зворник—Тузла није се рачунало, због тога што непријатељ у рејону Зворника није имао јачих снага, као и због удаљености његових гарнизона у Србији.

Задаци који су заповјешћу штабова 3. корпуса и 17. дивизије постављени 27. септембра, пред јединице били су:

¹¹ У току борби већ првог, а нарочито другог дана заплијењено је доста тешког наоружања (пт топова, минобацача и митраљеза) које је одмах употребљено.

1. Главна колона, под командбм штаба 17. дивизије: 6. источnobосанска, 2. крајишка, Озренски одред, а другог дана напада и 16. муслиманска бригада.

Шеста бригада и Озренски партизански одред нападају са полазних положаја Липовача (к. 306) и Прањкуша (к. 391) правцем: Пискавица—Тушањ, са задатком да одвладају спољњим положајима: Молухе, Пискавица и Којшино, а после тога да нападну на западни логор и западни дио града.

Расхоред 6. бригаде је био овакав: 1. батаљон је нападао на Молухе и даље на Креку; 2. батаљон са Озренским одредом на Којшино; 3. и 4. батаљон (без 1. чете) на Пискавицу и западни логор. Једна чета у резерви.

Друга крајишка бригада напада са полазног положаја Долови на упоришта: Парлог, Градина и Слани Бунар, а потом на источни логор и источни дио града. Са једним батаљоном напада град са источне стране, преко Градоврха (к. 478). Десно одржава везу са 6. бригадом на Којшину, а лијево са јединицама 16. војвођанске дивизије. Бригади је наређено да један батаљон провуче кроз положаје браниоца између потока Тушањ и Солине у центар града, и да одатле нападне на непријатеља који је запосјео Слани Бунар и Којшино.

Шеснаеста муслиманска бригада је имала задатак да заузме Букиње, а послје тога да оријентише један батаљон према Лукавцу и затвори правац од Добоја. Остале снаге бригаде (два батаљона) требало је усмјерити за напад на сам град.

2. Шеснаеста војвођанска дивизија са једном бригадом да нападне на посаду у граду са југа правцем: Тупковићи—Парсело—Илинчица, а са главнином снага на посаду у Горњој Тузли и, потом, да затвори правац од Брчког, и од Зворника.

3. Петнаеста мајевичка бригада и Требавски партизански одред добили су задатак да овладају Грачаницом, поруше прије почетка напада жељезничку пругу и цесту Тузла—Добој, заузму жељезничке станице између Карановца и Лукавца, а потом да чврсто зат-

Воре овај правац И Недозволе Да се Пепријатељева појачања од Добоја пробију према Тузли.

4. Мајевички партизански одред је имао задатак да нападне и заузме Лукавац, а послје тога да појача снаге 15. мајевичке бригаде код Грачанице, поруши жељезничку пругу и цесту и затвори правац од Добоја.

Почетак напада одређен је за 29. септембар 1943. у 21.00 час. До тог времена требало је да све јединице подиђу полазним положајима и почну напад.

Однос снага у нападу на град био је врло повољан за непријатеља. Око 1800 партизанских бораца, са два противтенковска топа и неколико минобацача, напало је на око 4000 непријатељевих војника, који су располагали са око 30 топова, већим бројем минобацача и другог оружја. Треба напоменути да према подацима наше обавјештајне службе у Тузли није било више од 2000 војника са 12 топова, па је на основу тога створен план напада. Пред напад је однос снага био повољнији, јер се рачунало и на 16. војвођанску дивизију.

Како су се предвиђале оштре борбе за освајање бункера и против тенкова, све јединице су пред напад припремиле довољан број боца са бензином, а специјална одјељења су обучена да их употребе у борби противу тенкова.

Напад је почео по плану и у одређено вријеме, изузев 16. војвођанске дивизије, која није стигла, јер се налазила у долини Саве, око Брчког и Бијелине. То је био један од разлога што су борбе за Тузлу вођене три дана.

Првог дана борбе (29/30. септембра) 1. батаљон 6. бригаде је у току ноћи заузео Молухе и Креку (рудник угља и солану). У јутро се повукао са лијеве обале Јале и преко дана држао положаје Молухе и Креку, према Тузли. Трећи и 4. батаљони су на јуриш заузели Пискавицу и продрли до западног логора, а са мањим дијеловима и у центар града. На пољани пред логором заузета је батерија топова, а непријатељ се повукао у логор. Противнападом је повратио батерију и батаљони су се повукли на јужне падине Пискавице. Наро-

чито јак отпор непријатељ је пружао око артиљеријских положаја, гдје је из топова тукао картечном ватром. Други батаљон је напао касније, па га је непријатељ са Којшина спремно дочекао и одбацио на полазне положаје, избацивши му из строја преко 40 бораца. У току даљих борби овај батаљон није био тако активан и само је везивао непријатеља за себе.

Друга крајишка бригада је заузела Парлог, пробила се у сам град, заузела сењак, пекару и барутни магацин и положаје главне артиљеријске групе код источног логора. Непријатељ се повукао у логор и према центру града. Два батаљона су се пробила кроз спољњу одбрану у град и продрла до самог центра (официрски дом), гдје је било командно мјесто команданта одбране. Непријатељ је послвије пола ноћи извршио јак противнапад, до кога је дошло највише због тога што је изостао напад на јужне положаје одбране, и приморао батаљоне да се повуку на спољње положаје.

Шеснаеста муслиманска бригада је заузела Букиње и заробила посаду.

Тридесетог септембра ујутру 6. и 2. крајишка бригада повукле су се из града на доминантне положаје, како би избјегле губитке од артиљерије, којом је непријатељ тукао са сигурних ватрених положаја западног и источног логора. Бригаде су овладале спољњим положајима, изузев Којшина и Градине, и на тај начин ватром контролисале сам град и посаду у њему.

Мајевички партизански одред је у току ноћи изненадним нападом заузео Лукавац, заробио већи дио посаде и затворио правац од Добоја.

Петнаеста мајевичка бригада и Требавски партизански одред су већ 28. септембра овладели Грачаницом, коју је непријатељ евакуисао и предао озренским четницима, и порушили жељезничку пругу Добој—Тузла на дужини од око 1 км. Тридесетог септембра, послвије подне, једна јача моторизована колона, борбена група „Фишер“ („Катр^гирре Изсћег“), састава 2. батаљон 369. пјешадијског пука, један ојачани батаљон 187. резервне дивизије, дијелови Бранденбуршког пука и 3. батаљон 4. ловачке пуковније, сви под командом команданта 369. пјешадијског пука потпуковника Фи-

Шера, из Добоја је **прОдрла До Пред** Грачаницу. Против **нападом** непријатељ је враћен према Добоју, а један дио је набачен на Спречу, гдје су га прихватили озренски четници. Непријатељ је тога дана стигао са оклопним возом до мјеста гдје је прекинута пруга у намјери да је поправи, али је био стално ометан од партизанских засједа.

У току дана, јединице око Тузле су се срећивале, попуњавале муницијом, коју су заплијениле, и припремале за поновни напад наредне ноћи. Непријатељ је са по два авиона, на смјену, бомбардовао и митраљирао положаје партизанских јединица, а артиљерија је тукла, нарочито, положаје 6. и 2. крајишке бригаде. Поред тога, одбијено је неколико мањих испада.

Како 16. дивизија није стигла, наређено је 16. муслиманској бригади да у току дана продужи према Кужићима и Илинцици (јужна одбрана града) и тако попуни насталу празнину у обручу око града.

Радништво Букиња и Креке је одушевљено дочекало јединице и пружало им помоћ. Већ те ноћи преко 100 добровољаца се јавило у 6. и Муслиманску бригаду.

Одржани су састанци са штабовима батаљона и командама чета. Искуство из ранијих борби је показало да тактика повлачења преко дана на полазне положаје није била добра. Положаје заузете у току ноћи требало је и преко дана одржати, а зато је требало више користити земљиште и укопавати се. Поред тога, око логора, из којих је непријатељ пружао најјачи отпор, било је доста зиданих зграда, које је требало заузети, уредити за одбрану и на тај начин држати у непосредној блокади један и други логор.

Према извјештајима другова који су радили у градској партијској организацији, стање у домобранским јединицама је било ровито, и постојали су услови да неки дијелови положе оружје и предају се без борбе.

На основу таквих извјештаја, штаб 17. дивизије је тога дана послао команди одбране Тузле ултиматум слиједеће садржине:

„У циљу извршења задатака **НО** борбе, јединице **НОВЈ**, које стоје под командом овога штаба, добиле су наређење да ликвидирају окупаторско упориште Тузлу.

Тачно смо обавијештени да гарнизон Тузла сачињавају у већини хрватски часници и домобрани, који не могу, нити смију бити непријатељи Народно-ослободилачке борбе која води борбу за слободу Хрватског и осталих народа Југославије.

Ми ћемо напад на Тузлу наставити и по сваку цијену заузети је. Позивамо вас да одмах по пријему овог ултиматума предате нашим јединицама град Тузлу. Ако тако поступите гарантујемо свим часницима и домобранима хрватске војске, као и свима војницима и старјешинама муслиманске милиције (легије), потпуну личну и имовну безбједност. Свима онима који из било које разлога не би хтјели да ступе у редове наше НО војске, омогућићемо слободан и несметан одлазак својим кућама преко наше територије.

Уколико не пристајете на овај наш ултиматум, издаћемо наређење нашим јединицама да безобзирно уништавају сваког ко буде пружао отпор и да почну уништавање и паљење како војних објеката, тако и читавог града.

Када наше јединице овладају градом уз борбу, тада неће важити наш став према домобранској војсци и легији, већ ће сваки онај који до тог часа не буде положио оружје бити сматран као окупатор и према њему ће се најнемилосрдније поступати.

Најхитније одговорите на овај ултиматум по доносиоцу истог, јер је то у интересу и вашем и становништва Тузле.

Смрт фашизму — Слобода народу!
За оперативни штаб
командант XVII НОУ дивизије пуковник
Глиго Мандић¹²

Други дан борбе (30. септембар — 1. октобар). Непријатељева команда није одговорила на ултиматум, јер су очекивали помоћ из Добоја и Брчког. У запоувијести за поновни напад било је нарочито наглашено да јединице првенствено заузму артиљеријске положаје и униште или заплијене артиљерију и минобацаче, чија је добро организована ватра била главни ослонац одбрани. Поред тога, нападач није имао артиљерију, а за минобацаче (иако је био мали број) понестало је мина.

¹² Нападом и одбраном руководио је штаб 17. дивизије. Оперативни штаб се помиње само у преписци са командом браниоца ради тајности, тј. да се не открију називи јединица и њихов састав. (Зборник IV, књ. 17, док. бр. 146).

Непријатељ је успио да јаком артиљеријском ватром заустави први јуриш 6. и 2. крајишке бригаде извршеи по паду мрака. У току ноћи 6. је поновним јуришима збила непријатеља у западни логор, заузела на јуриш артиљерију која је дејствовала са положаја непосредно до њега, али је противнападом опет одбачена назад. Положај Којшино је и даље остао у непријатељевим рукама.

Друга крајишка је поновила напад на Градину и Слани Бунар и поново су два батаљона продрла у центар града, али су се морали повући на полазне положаје јер није било успјеха са других страна. Градина је и даље остала у рукама непријатеља, и он се са главним снагама ограничио на одбрану источног логора.

Шеснаеста Муслиманска бригада је још за видјела заузела положаје Црвено Брдо и Кужићи, а потом продужила напад на Илинчицу, најважније непријатељево упориште на јужној страни града. Илинчица је заузета на јуриш у зору 1. октобра. Заробљена је читава посада и било је прилично пљижена.

На фронту 15. мајевичке бригаде непријатељ — „Камфгруппе Фисхер“, је тога дана рану ујутро почео нови напад. Овладао је Грачаницом и са предњим дијеловима избио цестом до Доње Лохиње. Већ је изгледало да им је пут ка Тузли слободан но, прикупили су се на положајима сјеверно од Грачанице батаљони Мајевичке бригаде и послје подне извршили нови противнапад на бок непријатељеве колоне, која се протезала од Бољанића до Доње Лохиње. Грачаница је поново заузета и три батаљона су се, низ косе које се протежу западно од мјеста према цести, сјурила и напала колону на њој. Непријатељ је био разбијен и у неред у се повлачио према Добоју, а одсјечени дио према Спречи и Озрену, гдје су га поново прихватили озренски четници. Захваљујући томе што је донекле штитио своје повлачење четом тенкова, непријатељ није претрпио већи пораз. Убијено је и заробљено око 50 његових војника и заплијењено прилично оружја и опреме. Истог дана бригада је заузела жељезничку станицу Миричину, порушила мост и тако потпуно прекинула жељезничку пругу. Посада из Петровог Села је побјегла

према Добоју. У Миричини је заробљено 80 војника са 4 пушкомитраљеза и доста муниције.

Тога дана је из Брчког у помоћ Тузли кренула 5. ловачка пуковнија 3. ловачког здруга, али је већ у непосредној близини Брчког била нападнута од 3. војвођанске бригаде. Сјутрадан, 1. октобра, непријатељ је под борбом стигао на пола пута између Брчког и Тузле — до Циганлука и Брњика. Истога дана је новоформирана 4. војвођанска бригада ослободила Врбању, приближила се Брчком са сјеверне стране и тиме угрозила град, који је остао без војске. Због тога (а вјероватно и што му се није ишло у борбу) непријатељ се хитно повратио у Брчко.

Другог дана борби Тузла је била потпуно окружена. Непријатељ је држао само два логора, а од спољних положаја Градину и Којшино. Како је интервенција од Добоја била одбијена, постојали су сви услови да слиједеће ноћи буде извршен посљедњи напад. Морал код браниоца је већ био попустио. Поједине јединице су почеле слати писма и понуде за предају, али није било одлучнијих покушаја, јер је њемачка команда, која је преузела команду над одбраном, држала ситуацију у својим рукама. Због тога нису ни узимане у обзир разне понуде, чији је циљ био да се добије у времену, док стигне очекивана помоћ из Добоја.

Трећи дан борбе (1/2. октобар). Према свему овај дан је требало да буде одлучујући. „Тузла мора пасти!“ — била је парола штаба корпуса, коју су прихватили сви борци и руководиоци. Побједа је била близу и требало је уложити посљедњи напор да се она извојује. Сваки час је ишао непријатељу у корист, јер је имао могућности да свјежим снагама одбаци 15. мајевичку бригаду и продре до Тузле.

Ево најважнијих дијелова заповијести штаба 17. дивизије, од 1. октобра 1943. године у 12.00 часова, у којој су предвиђени задаци за посљедњи напад:

Н а р е ђ у ј е м о :

1. II крајишка бригада извршиће напад на свом правцу, који јој је већ раније одређен, са задатком потпуног уништења непријатеља на сектору ове

бригаде. Штаб бригаде одредиће тачно циљеве појединим батаљонима. Један од тих циљева обавезно треба да буде источни логор, гдје се налази један дио непријатељеве артиљерије.

Са потребним дијелом снага ова бригада ће и даље затварати правац од Горње Тузле и Пожарнице.

2. VI босанска бригада извршиће напад на свом правцу, који јој је већ раније одређен, са задатком попуног уништења непријатеља на сектору ове бригаде. Штаб бригаде одредиће тачно циљеве појединим батаљонима, с тим да један од тих циљева обавезно буде западни логор, код кога се налази непријатељева артиљерија.

И батаљон ове бригаде који држи Креку нека комплетан учествује у нападу вршећи притисак на Тузлу правцем југ—сјевер, садејствујући са осталим батаљонима VI бригаде. Правац и циљ овог напада батаљона одредиће штаб Бригаде, као и за остале батаљоне.

3. III босанска муслиманска бригада са једним батал>оном извршиће најјачи притисак са Илинчице у правцу Тузле, према жељезничкој станици и казниони, а дијелом према источном логору, тако да садејствује II крајишкој бригади. Потребно је да се штабови II крајишке и III бос. бригаде претходно споразумију о што тјешњој сарадњи у овој акцији.

Са осталим снагама III бос. бригада чврсто ће затварати правац према Живиницама, и то држањем положаја Илинчица—Црвено Брдо и Ровине (к. 473) и потпуним пресијецањем и затварањем са једним дијелом снага цесте Живинице—Букиње. Нарочито се наглашава да је правац према Живиницама за нас од велике важности у овој ситуацији, јер би непријатељ са те стране могао да нас омете у извршењу нашег задатка, који се по сваку цијену мора извршити. Затварање овога правца има се извршити по сваку цијену.

4. Баталјон Мајевичког НОП одреда одмах се има ставити под команду III бос. бригаде (16. мусл. бриг.), у циљу извршења задатка, тј. затварање прарца према Живиницама. Штаб III бос. бригаде одредиће задатак овоме баталјону.

2. Напад свих јединица на Тузлу има почети вечерас у 20,30 часова једновремено (по старом југословенском времену)" .. ,¹³

У 20.30 часова изведен је концентричан напад на град. То је било могуће, јер је Илинчица била у рукама нападача, одакле је нападала 16. муслиманска бригада.

Непосредно пред овај напад, њемачка команда се повукла на Градину, коју је намјеровала упорно да брани све до доласка појачања из Добоја.

Борба је вођена читаву ноћ. Шеста бригада је неколико пута на јуриш заузимала артиљеријске и минобацачке положаје око западног логора. Најзад, пред зору, сломљен је отпор из кућа и ровова око логора, а непријатељ се повукао у логорске зграде из којих се и даље бранио. Слична ситуација је била и на одсјеку 2. крајишке бригаде. Око 03.00 часа један баталјон се пробио кроз жичане препреке на Градини и заузео артиљеријске положаје са оруђима. Са хаубицом је одмах отворио ватру на непријатеља у источном логору, али су Нијемци извршили противнапад и повратили топове. Крајишници су, добивши појачање, пред зору повратили и изгубљене положаје и оруђа. Шеснаеста муслиманска бригада је са Илинчице продрла у центар града и овладала жељезничком станицом.

Ујутру је отпор браниоца почео да слаби. Ситуација се брзо мијењала. Домобрани су почели да се предају по групама. Шеста бригада је продрла у западни логор, а баталјони 2. крајишке су овладали Градином, продрли у центар града и спојили се са баталјонима 6. и Муслиманске бригаде.

Појединачни отпори су сломљени. Око 12.00 часова отпор браниоца у Тузли је престао и непријатељ је

¹³ Архив VII к. 981 рег. бр. 51.

капитулирао. Посљедње се одржало упориште Којшино, чија је посада, јачине једног батаљона, покушала да се пробије потоком Тушањ, али је заробљена од 2. батаљона 6. бригаде. Командант 369. артиљеријског пука, са око 100 Нијемаца и нешто усташа, се са камионима и тенковима пробио према Цапардама и Зворници, а дијелом преко Мајевице у Брчко.

Тако је 2. октобра, око подне, послије 63 часа борби, Тузла била ослобођена. Скоро читав непријатељев гарнизон се предао, или је био заробљен. Улазак наших јединица у град становништво је одушељено поздравило. Још у току борби десетине и десетине радника су узимали пушке, јављали се јединицама и активно борили за ослобођење свога града. И старо и младо је пружало помоћ нашим четам и батаљонима: као водичи, обавјештајци, доносиоци хране итд.

Још се јединице нису средиле, а непријатељ је већ био пред Тузлом. Наиме, он је на сектору 15. мајевичке бригаде (2. октобра) поновио напад на Грачаницу. Послије борбе, које је трајала цијели дан, Грачаница је пала, а непријатељ је овладао положајима источно од града. Тога дана наступао је опрезније и на ширем фронту, како би избјегао ситуацију од прије два дана, када је морао безглаво бјежати у Добој. Упркос снажним противнападима Мајевичке бригаде, ноћу 2/3. октобра, он је задржао своје положаје и 3. октобра зором наставио да напредује према Лукавцу. После шесточасовне борбе, уз јаку подршку авијације, пробио је положаје 15. мајевичке бригаде и одбацио је од цесте. Касно послије подне његови предњи дијелови су упали у Лукавац и изненадили Мајевички одред. Везе између Мајевичке бригаде и одреда, и ових са штабом корпуса, биле су слабо организоване, па се десило да су другови из штаба корпуса и штабова дивизија, послије ослобађања Тузле, упали у ватру њемачке претходнице између Букиње и Лукавца. Том приликом је погинуо Љубиша Урошевић и теже рањен Јово Вукотић, а остали су се сналажљивошћу и стицајем околности спасли. Мајевички одред је у Лукавцу претрпио приличне губитке, али је ипак задржао непријатеља да исте ноћи не продужи из Лукавца према Тузли.

Због свега тога прва брига штаба корпуса, последице ослобођења Тузле, била је: средити јединице и организovati их за одбрану града. У заповијести штаба корпуса за одбрану Тузле је подвучено „да је важност одбране Тузле исто толико значајна као и њено заузимање, због чега се мора бранити под сваку цијену“.

Распоред снага за одбрану извршен је 3. октобра. Како веза између Тузле и 15. мајевичке бригаде због удаљености није била добро организована, штаб корпуса није имао податке да је непријатељ пробио положаје код Грачанице и да је овладао Лукавцем. Шеста бригада је остављена у Тузли као посада, а 2. крајишка и 16. муслиманска су упућене да овладају упориштем Живинице, које се једино одржало у читавом тузланском базену и које је могло, иако до тада неактивно, доћи до изражаја у случају да непријатељ из Добоја продре пред Тузлу. Истог дана, у рејон Тузле је стигла и 16. војвођанска дивизија. Она је била заузета у борбама у Семберији и Посавини, а нарочито против појачања које је непријатељ из Брчког упутио према Тузли. Због тога је закаснила и није учествовала у нападу на град. Уз пут је ослободила Горњу Тузлу, коју су браниле мање домобранско-легионарске снаге, и неколико мањих околних упоришта.

Пошто је 3. октобра пробио одбрану Мајевичког партизанског одреда у Лукавцу, непријатељ је опрезно- пошто је ометан од батаљона 15. мајевичке бригаде, продужио према Тузли. Послије подне је са предњим дијеловима избио пред Букиње.

Тузла је тих дана кипјела од одушевљења. Команда мјеста и новооснована народна власт имале су пуне руке посла. Требало је прикупити, средити и евакуисати плијен, организовати евакуацију заробљеника и наоружати и слати у јединице стотине добровољаца. Поред тога, по граду су се крили разни усташки и њемачки функционери, официри и војници.

Пред мрак је заказан велики збор. Масе народа су се кретале према тргу у центру града. У то вријеме је стигао извјештај да су Нијемци стигли пред Букиње. Шеста бригада, која се налазила у граду, одмах је упућена да заузме положаје: Молухе, Креку, Кужи-

ћи. Патроле упућене у Букиње, из кога је повремено тукла артиљерија, сукобиле су се са непријатељем.

Радило се брзо и хладнокрвно. Одржан је збор и на њему су говорили Хасан Бркић, Цвијетин Мијатовић и Пашага Манџић, који је позвао пролетаријат и омладину да брани свој град. Под паролом „Све за одбрану Тузле!“, радници и омладина су узимали оружје и право са збора одлазили у 6. бригаду попуњавајући њене редове и појачавајући одбрану.

Непријатељ је од Грачанице до Букиња споро напредовао. Иако је одбацио батаљоне 15. мајевичке бригаде и Мајевичког одреда од цесте, они су стално висили на првим косама, пратили и ометали покрет његове колоне.

Тога дана Мајевичка бригада је већ пристигла на простор сјеверно од ЈТукавца и, заједно са Мајевичким одредом, вршила притисак на непријатеља који се налазио на цести.

Шеснаеста муслиманска и дијелови 2. крајишке бригаде су 3/4. октобра напали на Живинице. Непријатељева посада је знала да су појачања близу и упорно се бранила. Бригаде, заморене од ранијих борби, ни-су успјеле да изврше задатак.

Ноћ 3/4. октобра прошла је мирно. Дијелови 2. крајишке бригаде су од Живиница повучени на Хусину да појачају лијево крило 6. бригаде.

У зору 4. октобра, 6. и дијелови 2. крајишке бригаде извршили су напад на Букиње, који је одбијен, па су се бригаде повукле на полазне положаје.

Непријатељ је тога дана извршио четири јача напада на Тузлу, потпомогнут артиљеријом, авијацијом и тенковима. Шеста је нападе одбила и повратила Нијемце у Букиње. У одбијању напада учествовала је и партизанска артиљерија (један дивизион формиран од заплијењених артиљеријских оруђа). Напад тенкова је одбијен ватром противколаца и бензинским боцама. Шеста бригада је имала 4 противколца, заплијењена у Тузли.

Наредне ноћи су Шеста и дијелови 2. крајишке извршиле напад на Букиње, а 16. муслиманске на Живинице. Борбе су вођене цијеле ноћи, али без успјеха,

јер је непријатељ чврсто бранио Вукиње, Марковиштб и Живинице, а стално му је пристизало и појачање из Добоја.

Непријатељ је 5. октобра извршио још два напада. По јачини, били су слабији од напада претходних дана, иако су били потпомогнути артиљеријом, авијацијом и тенковима. Батаљони 6. и 2. крајишке бригаде су их одбили и непријатеља вратили у Букиње.

Увече су бригаде поновиле напад на Букиње. Прије напада су поново одржани састанци са командама и штабовима, на којима су претресане слабости у борби. Наглашено је да се после ноћних успјеха батаљони не смију повлачити уназад, већ да се на достигнутом положајима утврде и бране. Борбе су трајале читаву ноћ. Један батаљон 6. бригаде је заобишао Букиње и пробио се од правца Добоја кроз њемачке положаје, али је противнападом био избачен и враћен. Исте ноћи се посада из Живиница пробила кроз положаје 16. муслиманске бригаде и спојила са непријатељем у Букињу.

Шести октобар. Ујутру су се батаљони 6. бригаде задржали на достигнутом положају, непосредно око Букиња, а батаљони 2. крајишке на Марковишту (к. 370). Четврти батаљон 6. бригаде се није придржавао дате директиве и повукао се нешто уназад. Штаб бригаде је позвао команданта батаљона, замјерио му због повлачења и наредио да се са батаљоном врати пред Букиње. Командант батаљона, вјероватно и љут, сакупио је батаљон, вратио се и извршио са њим јуриш на Букиње. Јуриш су прихватили и остали батаљони, потпомогнути са два батаљона 1. војвођанске бригаде, упали су у Букиње и разбили непријатеља. Истовремено, 15. мајевичка је извршила јак притисак на Лукавац, тако да је непријатељ био приморан да се у нeredу повлачи према Добоју, остављајући око Букиња и на цести до Лукавца моторизацију и комору. Даље гоњење су преузеле јединице 16. војвођанске дивизије, које су гониле непријатеља до Грачанице.

Према свему је изгледало да се непријатељ већ припремао за одступање и да су га 6., 2. крајишка и 15. мајевичка бригада напале баш у вријеме припрема. То

Се мбгло закључИти ПО елабијим наПаДима које је вршио другог дана борби, 5. октобра, и по извлачењу посаде из Живиница. Изгледа да је и он оцијенио да су његове снаге биле недовољне за поновно заузимање Тузле, тим прије што се у резерви штаба 3. корпуса налазила и 16. војвођанска дивизија.

Значајну улогу у одбрани Тузле одиграла је 6. бригада. Иако је у нападу била изморена и претрпјела доста велике губитке, још несрећена и непопуњена, она је издржала тежину дводневних напада од бројнијег и боље наоружаног непријатеља, кога је у борбама истрпјела до те мјере, да је морао одустати од даљих напада и повући се према Добоју. У одбрани је учествовала читава Тузла. Стотине нових бораца попуњавало је партизанске јединице, и заједничким напорима војске и народа Тузла је била одбрањена. Ево једне депеше штаба 3. корпуса Врховном штабу:

„... 8.10. У одбрани Тузле нарочито се истакла Шеста бригада. Похвалите њу и њеног дивног команданта Милоша Зекића. У току борбе на вратима града радници и грађани су узимали пушке и ступали у наше јединице. Истичу се Крекањски радници. Акцијом је руковођено из града. Радници су штампали мобилизационе летке за вријеме борбе увјерени, као и сви грађани, да ће наша војска одбрани Тузлу...”¹⁴

Врховни штаб је похвалио све јединице које су учествовале у ослобођењу, посебно 6. бригаду за борбе у одбрани Тузле.

Овом великом побједом ослобођен је читав т-узлански базен, а непријатељу је нанијет велики војнички пораз, који је за њега значио и велики економски губитак.

У политичком погледу побједа код Тузле је значила преокрет у даљем развоју НОП-а у источној Босни. То је потврдио прилив нових бораца и формирање нових јединица. Шеста бригада је послје ослобођења Тузле нарасла на преко 1200 бораца, наоружана са два топа, 6 бацача и око 70 пушкомитраљеза; 2 крајишка

¹⁴ Књига депеша штаба 3. корпуса за 1943. и 1944. годину Врховном штабу НОВ и ПОЈ (Архив VII, к. 408а, бр. 8/1, д. 1/9).

бригада иа 1400; Мајевичка на 800 и 16. муслиманска на 700 борада. Формирана је 27. НОУ дивизија, названа од народа Тузланска, 18. хрватска бригада, 17. мајевичка бригада, 19. бирчанска бригада и Тузлански одред, а нарасли су и остали одреди: Требавски, Посавски, Мајевички, Озренски и Романијски.

Од 16.700 становника, колико је имала предратна Тузла, од 1941. до 1944. године ступило је у НОВ и ПОЈ 5037 бораца. Приградска насеља су у овом периоду дала око 2000 бораца. У НОР-у је погинуло преко 700 бораца.¹⁵ У 6. бригади је било 116 бораца из Тузле, а од њих су погинула 52.¹⁶

Борбе за ослобођење и одбрану Тузле су биле прва замашнија операција наших јединица у источној Босни, како по броју партизанских и непријатељевих снага, тако и по дужини трајања и сложености, и у томе је њихов нарочити значај. Поред тога, у њима се огледао виши степен тактике ратовања. Овим успјехом јединице 3. корпуса су доказале своју способност за остваривање замашнијих оперативних задатака (ослобођење у оно вријеме великог града, као и читавог индустријског базена око њега), што је омогућено низом тактичких успјеха у борбама које су вођене још у току августа и септембра.

Ослобођење Тузле је представљало и велики политички успјех НОП-а у источној Босни. Захваљујући њему, створени су услови да се становништво: Муслимани, Хрвати и Срби, активније придружи подршци НОП-а и масовније укључи у борбене јединице. Формације муслиманске милиције (ДОМДО пуковнија) су овом побједом биле добрим дијелом растурене и деморалисане. Многи њени припадници су се придружили, или укључили, у формације НОВ-а, а многи су се пасивизирали очекујући шта ће донијети блиска будућност. И четнички утјецај је, нарочито на Требави и Посавини, а дијелом и на Озрену и Романији, све више слабио. Ова побједа је донијела велики углед НОВ-у

¹⁵ Војна енциклопедија, том 10 стр. 245, 1967.

¹⁶ Борбени пут 6. пролетерске источно босанске НОУбригаде, Зеница 1977.

М НЕМ резултати су одјекнулМ ван граница источне Босне. Створени су услови за даље јачање и формирање нових јединица, снажење НОП-а и Револуције.

У овим борбама је непријатељ претрпио велике губитке. Још у току борби на страну НОП-а је прешло, или се предало, неколико десетина официра и подофицира са домобранским формацијама. Према подацима из депеше 3. корпуса упућене Врховном штабу од 6. октобра 1943., непријатељ је претрпио слиједеће губитке:¹⁷ заробљено је 2136 војника са 30 официра (међу њима 1 генерал и неколико виших официра), од тога 80 Нијемаца, а остало домобрани, усташе, легионари и жандарми. Погинуло је око 500, а рањено око 400 војника. Заплијењено је: 2000 пушака, 30 тешких митраљеза, 110 пушкомитраљеза, 50 ручних митраљеза, 5 тешких бацача, 21 топ (од тога 8 „мерзера“ 150 мм, 2 хаубице 120 мм, 6 хаубица 105 мм, 4 брдска топа и 1 противтенковски топ), 20 вагона пушчане и артиљеријске муниције, 3 радио-станице, око 3500 војничких одијела и око 1500 пари ципела и друге остале ратне опреме. Даље, око 50 вагона животних намирница, преко 300 вагона соли, 2 вагона бензина и око 30 теретних и путничких аутомобила. Заплијењена опрема и намирнице у Лукавцу се још утврђују. Уништен је 1 оклопни воз и 1 тенк. Из градских казамата ослобођено је око 400 затвореника, махом активиста и присталица НОП-а.

Из Тузле се нашим јединицама прикључио и већи број љекара: Лука Шимовић, Симеон Гринер, Војислав Новаковић, Борђе Драгић, Бадер, Милан Голднер, Владо Ајзенштетер, Бела Хохштетер, Александар Шварц, Феликс Кајтнер, Асим Чемерлић, Едо Дајч, Владимир Нојман, Евгеније Шерстнев, апотекар Владоје Грабарих, студент фармације Поргес и инг. Драгутин Колбах. Сви су распоређени у јединице 16. 17. и 27., а камије 36. и 38. дивизије. Они су снажно ојачали санитарет 3. корпуса, а посебно покретне хируршке екипе дивизија¹⁸.

¹⁷ Књига депеша штаба 3. корпуса упућених 1943./1944. год. Врховном штабу НОВ и ПОЈ (Архив VII, к. 408-а, бр. 8/1/ д.¹⁸ 1/7).
¹⁸ Источна Босна у НОБ књ. 2 стр. 161.

Неколико десетина домобрана приступило је у јединице НОВ и ПОЈ. Остали су спроведени према ризици Босни и пуштени својим кућама. Домобрански официри, активни и резервни, њих 74, издали су проглас у коме су позвали домобране да прекину служити Нијемцима и да приступе у редове НОВ.

Сопствени губици свих јединица (16. и 17. дивизије, 2. крајишке и одреда) које су учествовале у овим осмодневним борбама били су око 150 погинулих и око 400 рањених. Шеста бригада је у овим борбама имала око 167 избачених из строја, а од тога око 50 погинулих.

Наводимо имена погинулих другова и другарица из 6. бригаде: Борђе Аћимовић из Руме, Алија Аличић из Тузле, Саво Бабић из Босанског Шамца, Саво Даниловић из Модриче, Богољуб Дејановић из Тузле, Стеван Деспотовић из Смолуће (Лукавац), Јаков Драгић из Оџака, Божидар Дукић из Шековића, Даринка Цинкић Петковић из Власенице, Симо Борћић из Сребреника, Мустафа Ефендић из Бијељине, Остоја Ерић из Шековића, Мирко Горановић из Оџака, Јован Илишковић из Босанског Шамца, Вукосава Јанковић из Модриче, Сока Јовичевић из Модриче, Саво Кикић, Трифко Кикић и Бошко Којић сви из Шековића, Радован Косорић из Хан Пијеска, Цемо Крашић из Тузле, Михајло Кузмановић из Босанског Брода, Стево Марковић, Ристо Мекић, Вићо Мењић, Властимир Мићић, сви из Шековића, Цвијетин Милаковић из Сребреника, Војин Митровић из Лукавца, Осман Омербашић из Бос. Шамца, Војко Перендић из Шековића, Милан Пововић из Модриче, Нада Поповић из Босанског Шамца, Анто Рамош из Тузле, Реља Рељић из Шековића, Милутин Симић из Власенице, Мујо Смајић из Лопара, Салих Смајовић из Тузле, Јован Станић из Оџака, Јово Станковић из Модриче, Мухидин Шахинпашић из Рогатице, Јусуф Шерифовић из Брчког, Велимир Тодоровић из Лукавца, Јован Тривковић из Шековића, Хајрудин Турнаџић из Брчког, Никола Васић из Шековића, Свето Ву-

Кмировић из Модриче, Властимир Живковић из Мале Црнуће — СРС.¹⁹

Сви рањеници су прихваћени, хируршки обрађени и смјештени у дивизијску болницу и, даље, у корпусну болницу у Трнови и Тавни. За вријеме борби болница 17. дивизије се налазила у Сребренику, а мобилна хируршка екипа у селу Чанићи; болница 16. дивизије са хируршком екипом у селу Мачковац (ЈТопаре). Тријажне станице су биле у Дубрави и Симин Хану. Захваљујући добро организованом санитетском обезбјеђењу сви рањеници су збринути, а тешки, било их је скоро 100, су хируршки обрађени, па су уз његу брзо пребољели ране.

У нападу на Тузлу, нарочито у одбрани, Шеста је по борбености, пожртвованости, храбрости и упорности својих бораца и по умјешности у руковођењу својих команди и штабова показала да је стала у ред најбољих бригада у источној Босни. Традиција бригаде, и искуство њеног старјешинског кадра, који се калио у тешким временима 1942. године и који је у крвавим борбама пете офанзиве стекао велико искуство против бројно и технички надмоћнијег непријатеља — допринијели су да се велики број новог људства добро прихвати и уврсти у војничку цјелину и оспособи за извршавање најтежих задатака. Главна препрека за бригаду у нападу на Тузлу, боље рећи предност за непријатеља, била је јака артиљерија која је била стуб његове одбране, јер је више од пола губитака бригада претрпјела од ње. Али без обзира на то, борци су са пушкама и ручним бомбама јуришали на топове, узимали их и окретали против непријатеља, стварајући на тај начин ватрену премоћ потребну за ослобођење овако великог града.

Неколико ријечи и о недостацима који су се испољили приликом извођења операције.

¹⁹ Подаци узети из књиге: Борбени пут 6. пролетерске. У књизи је наведено још десетак имена погинулих у лето и јесен 1943., без назначеног датума погибије. То су већином борци из Срема, који су били у 6. бригади. Претпостављамо да је неколико њих погинуло око Тузле.

Прво, велике тешкоће је причињавала неодговарајуће организована веза. Радио веза је успостављена између штаба корпуса и штабова дивизија, и, на први поглед, могла је бити ефикасна. Међутим, Нијемци су већ у то вријеме успјевали да дешифрирају радио саобраћај, јер су открили систем шифре. Значи, радио саобраћај је био несигуран.

Веза која је одржавана између осталих штабова: дивизија, бригада, одреда и ниже, посредством курира, била је доста спора и није одговарала динамици борбе, а ни великим растојањима на којима су дествовале бригаде. На примјер: 15. мајевичка се налазила око Грачанице, удаљена око 30 км и више од штаба корпуса, па је куриру требао читав дан хода итд. Због тога је веза бригаде са штабом корпуса успостављена тек петог дана, а веза бригаде и Мајевичког одреда, тек када су Нијемци одред изненадили у Лукавцу итд. Пунковска група „Фишер“ се пробила пред ослобођену Тузлу предвече 3. октобра и изненадила све, од штабова до бораца и грађана. Само захваљујући чудесној партизанској иницијативи, и смирености штабова, осујећено је изненађење које је приредио непријатељ и борбена иницијатива је задржана у рукама јединица НОВ и ПОЈ.

Даље, због слабе везе бригада 16. дивизије није стигла да учествује у нападу на Илинчицу. То је био један од кључних положаја за браниоца, и зато је требало још прве ноћи 16. Муслиманску бригаду оријентисати за напад на Илинчицу, што је урађено тек дан касније, када се бранилац организовао и очекивао да му стигне помоћ из Добоја.

Друго, повлачење јединица из заузетих дијелова града може се, такођер, оцијенити као недостатак. Било би корисније да су се забарикадирале у тврдим објектима и сачекале наредни напад осталих снага. Ова грешка је исправљена већ у поновљеном нападу, а ово искуство успјешно примијењено двадесетак дана касније приликом ослобођења Вареша.

Треће, фортификацијско уређење заузетих положаја за предах и припрему за нове нападе, показало се, такође, слабим. Истина, тешко је у то вријеме парти-

занске јединице — борце било убиједити да треба користити земљиште, укопавати се итд. Због тога је група „Фишер“ после тродневних борби могла одбацивати батаљоне 15. мајевичке бригаде од цесте и продријети према ЈТукавцу, гдје је изненадила Мајевички одред.

Но, без обзира на ове слабости, треба рећи да је штаб корпуса веома добро испланирао ову операцију, која се одвијала између Добоја, Тузле и Брчког на удаљењу од око 100 км, и успјешно је привео побједи. И штаб 17. дивизије је, иако није располагао свим планираним јединицама, својом упорношћу и организованошћу извршио постављени задатак, и тако приморао скоро двоструко јачег противника на капитулацију. Штабови јединица су се у то вријеме показали досрлим у руковођењу и командовању, без обзира на доста мањкаву материјално-техничку опремљеност.

У досадашњем излагању смо обратили пажњу на борбена дејства јединица. Сматрамо потребним да кажемо нешто више о улози и напорима револуционарног и родољубивог становништва овог радничког града, као и о раду партијске, скојевске и осталих антифашистичких организација.

Тузла је била, пред рат и уочи устанка 1941. године центар у коме је дјеловала јака партијска и скојевска организација. Пред устанак је велики број чланова КПЈ и СКОЈ-а као и други напредни људи, изашао на Мајевицу, Озрен и у Бирач, гдје је учествовао у организовању устанка. Велики број није дочекао ослобођење свога града — погинуо је у устаничким борбама. Партијска организација, подржавана од становника, одржала се у току тешких дана 1942. и 1943. године. У Тузли је пред напад радио Мјесни комитет КПЈ и СКОЈ-а. Чланови партије и скојевци пружили су велику помоћ нашим штабовима у току напада и одбране, а касније су се укључили у рад на организовању живота у ослобођеном граду. Велики број грађана, нарочито рудара, радника и омладине, било је на страни НОП-а. Уочи напада Мјесни комитет је послао штабу корпуса податке о снагама које су браниле Тузлу и њиховом распореду. На основу ових података сачињен је и план напада.

Већ првог дана, 3. октобра, у ослобођени град су стигли другови из Покрајинског и Обласног комитета КПЈ и штаба 3. корпуса. Одмах се приступило сређивању прилика у граду и формирана је команда мјеста.

Најважнији задатак је био мобилизација људства и евакуација великог ратног плијена. Одлучено је да се већ 3. октобра, по паду мрака, одржи велики народни збор пред Градском вијећницом. Тога дана послје подне одржан је збор рудара, радника и омладине у Креки. Послије овог збора сви присутни су уз пјесму у колонама кренули према центру града. Пред Градском вијећницом окупљеном народу су говорили Хасан Бркић, Цвијетин Мијатовић и Пашага Мандић.

Народу је саопштено да су Нијемци стигли пред Букиње и сви који су били способни да узму оружје позвани су да се прикључе јединицама и учествују у одбрани свога града. Док су одјекивале експлозије граната и митраљески рафали, велики број радника и омладине је кренуо према Креки да помогне 6. Крајишкој и Муслиманској бригади, које су браниле прилазе граду. Те ноћи, 3 /4. октобра, отпочела је борба за одбрану Тузле и трајала је све до 7. октобра.

Даље, већ 3. октобра послје подне одржан је састанак са угледним тузланским Хрватима, присталицама Хрватске сељачке странке: Александром Преком, Јуром Бегећем, Антом Камењашевићем, Богомиром Брајковићем, Ивом Сунарићем, Луком Шимовићем и Ивицом Мартиновићем. Поменути представници ХСС су искрено изјавили да желе да приступе НОП-у и да помогну да хрватско становништво приступа у јединице НОВ. Осмог октобра одржан је састанак са групом угледних тузланских Срба: Симом Ераковићем, Радом и Љубомиром Пелешом, Пером Стокаковићем, свештеником Димитријем Јанковићем и Борћом Васковићем, директором гимназије. И они су прихватили програм НОП-а и одлучили да издају проглас, у којем су осудили издају четника и позвали Србе да активно помажу и учествују у НОП-у. И многи угледни Муслимани: муфтија Мухамед Курт, Мурат-бег Заимовић, Хамдија Чемерлић, Сулејман Филиповић и

други, ставили су се на расположење НОП-у и учествовали су у политичким акцијама.

И агитпроп Обласног комитета је стигао у Тузлу и развио широк пропагандни рад. Већ 3. октобра почела је да ради штампарија, припремао се трећи број листа „Ослобођење“, органа НОП-а за БиХ. Прије тога лист се штампао у Трнови (Бијељина). Припремао се и нови лист — „Фронт слободе“, орган антифашистичког фронта за Босну (први број је изашао 7. новембра) и лист: „Наша борба“, орган УСАОЈ источне Босне. Штампано је и мноштво прогласа, летака и брошура.

Поред Команде мјеста, бригу око сређивања прилика у граду преузео је Градски НОО, који је образован првих дана послје ослобођења и имао 25 одборника. Градски одбор је предузео мјере за снабдијевање становништва. Из Семберије су дотуране потребне количине хране у замјену за со, које је у Тузли било заплијењено око 300 вагона. Обновљени су — тј. прорадили су неки индустријски објекти и рудници: солана, рудник угља, електрична централа и низ других мањих погона, радионица и слично, за потребе становништва и војске.

Расписан је народни зајам за 32 милиона куна.

Формиран је и Окружни НОО за тузлански округ, а 23. октобра и иницијативни обласни НОО за источну Босну. За секретара обласног комитета КПЈ именован је Цвијетин Мијатовић Мајо, а Хасан Бркић је постављен за политичког комесара 27. дивизије. Послје одласка Покрајинског комитета у Босанску крајину, Обласни комитет је преузео све политичко-партијске послове у источној Босни.

Тако је Тузла од 2. октобра до 11. новембра 1943. била политички, партијски, административни и културни центар за цијелу ослобођену територију у источној Босни. Штаб 3. корпуса и Покрајински комитет КПЈ се премјестио у Власеницу а у Тузли је остао Обласни комитет КПЈ, иницијативни НОО за источну Босну, Окружни комитет КПЈ за Тузлу, команде тузланског подручја и команда мјеста и народноослободилачки одбори за Тузлански округ и град Тузлу.

б) ОСЛОБОБЕЊЕ ВАРЕША

Послије ослобођења и одбраије Тузле, 6. бригада је у саставу 17. дивизије наставила да гони остатке њемачких и усташко-домобранских снага и четника сјеверним падинама Озрена и долином ријеке Спрече у правцу Добоја. Батаљони бригаде су избили широким фронтом до ријеке Босне између Добоја и Маглаја, а батаљони 15. мајевичке и 16. муслиманске између Маглаја и Завидовића.

Са бригадом је наступао и Озренски НОП одред. На Липовој коси је разбијен четнички батаљон, а у рејону села Конопљиште и Гостиљ главнина Озренског четничког одреда, чији су се дијелови повукли под окриље окупатора у Добој и Маглај. До тада компактан, четнички одред је почео да се осипа, а Озренски партизански одред је за неколико дана нарастао на преко 150 бораца. Бригада је са Озренским одредом спалила зграде жељезничке станица Трбук и Шеварлије (између Добоја и Маглаја) и темељито порушила жељезничку пругу. У долини Спрече је запаљена жељезничка станица Залужани и порушена пруга између Залужана и Карановца. У овим борбама је убијено око 60 Нијемаца и усташа, заробљен је 51 домобран, а око 70 четника се предало.²⁰

На Романији (Гласинац, Рогатица, Вишеград) се тих дана ситуација промијенила. Четници су са неколико бригада из западне Србије, у сарадњи са бригадама Романијског и Дринског четничког корпуса, упали у Вишеград и Рогатицу и овладали већим дијелом територије вишеградског и рогатичког краја. Штаб 3. корпуса је одмах упутио 27. дивизију из Тузле према Гласинцу, а 17. дивизија је добила задатак да напусти Озрен, крене према Варешу и ликвидира посаду у граду, а последије тога да хитно крене на Романију.²¹

²⁰ Зборник IV књ. 9 док. бр. 99.

²¹ Врховни штаб 16. октобра 1943. наређује штабу 3. корпуса: „Извршити чим прије напад на Вареш. Спремали напад на Травник, али је дошло појачање из Зенице и Добоја. Зеницу смо порушили“. (Зборник II, књ. 10, док. бр. 185).

Бригада је 19. октобра у два подужа марша стигла са Озрена пред Вареш заједно са 15. мајевичком и 16. муслиманском бригадом, и из хода су организовале напад на гарнизон у овом градићу.

За окупатора је Вареш, рударско индустријски центар, (рудници гвожђа и високе пећи) био нарочито важан због производње за потребе Вермахта. Зими 1941/42. (новембар и децембар 1942.) батаљони одреда Звијезда и Романијског одреда су напали посаду у граду, али без успјеха.

Сам градић и жељезара леже у долини рјечице Ставње. Од првих кућа дижу се окомито гребени планине, који са три стране обухватају мјесто, а само са јужне — клисуром — воде цеста и жељезничка пруга према Брези и Подлуговима. Како земљиште пружа врло погодне услове за организовање јаке одбране, претпостављало се да ће борбе око Вареша бити тешке.

Непосредно пред напад, 19. октобра, у Вареш је стигла домобранска 6. горска пуковнија (са 2. и 3. бојном), па је тамошња посада знатно појачана. Поред ње, у Варешу се налазио батаљон „бојне бранитеља Кладња", који је тих дана пред јединицама 27. дивизије побјегао из Кладња у Вареш, а затим нешто Нијемаца, усташа и гестаповаца, укупно око 1200—1300 људи.

На град је нападала 15. мајевичка бригада, правцем село Погари—Вис (к. 1286) — Врањиковић—Вареш и правцем Забрежје—Вареш, а на жељезару 6. бригада, правцем Алино Корито—Крст—Вареш и Пржићи — жељезара. У току напада је цијела 6. бригада преоријентисана на жељезару, док је 16. муслиманска имала задатак осигурања према Брези и Округлици и да поруши цесту и пругу Вареш—Бреза. Дивизијска батерија је требало да потпомаже напад са Алиног Корита, али је због тешко проходног земљишта закаснила и стигла сјутрадан, када је Вареш већ био ослобођен.

Напад је почео 19. октобра у 21.00 час. На прилазима граду, на положајима Пржићи, Диклићи и Погари, непријатељ је пружио доста јак отпор, нарочито кладањске усташе, које су браниле Погаре. Партизански батаљони су оставили мање снаге према овим положајима, а са главнином су се провукли и упали у

сам град. На тај начин су изоловали браниоца на положајима који су бранили прилазе. Домобрани на Пржићима и Диклићима су се после краће борбе предали, а владањске усташе су остале упорне преко цијеле ноћи, и тек су сјутрадан ујутру, када је пала жељезара, побјегле према Кладњу. Град је ослобођен прије поноћи, а борбе за саму жељезару водиле су се до слиједећег дана ујутру. Најјачи отпор непријатељ је пружио у јако грађеним објектима фабрике, у којима се бранио преко цијеле ноћи и очекивао најављену помоћ из Сарајева. Батаљони Шесте, потпомогнути батаљонима Мајевичке бригаде, упали су у зграде жељезаре и запалили их. Непријатељ се дијелом снага пробио према Брези, а остатак је био заробљен. Дијелови који су се пробали тражили су спаса по околним тешко приступачним шумама, али су их заробљавале јединице 16. муслиманске бригаде.

У току борби су из Сарајева стигла појачања са околним возом, али је 16. муслиманска све нападе одбила и обезбиједила ослобођење града.

Шеста горска пуковнија је овим борбама била потпуно разбијена. Заробљено је 484 војника, а касније још 70. Заплијењене су: 593 пушке, 37 разних аутоматских оруђа, 3 бацача, 4 противтенковска топа, око пола милиона метака и доста остале опреме, хране и др. Губици јединица 17. дивизије су били врло мали: 5 мртвих, 20 рањених и 1 нестали борац.²²

Непријатељ је признавао свој потпуни пораз у Варешу. У бојној релацији 3. Зборног подручја, из мјесеца октобра 1943., стоји:

„21. листопада: јаке партизанске снаге, по доласку 6. гор. пуковније у Вареш, исту нападају са свих страна и разбијају. Вареш пао у руке партизана. 6. гор. пуковнија у потпуном расулу. Након пада Вареша, 369. дивизија заповједа да се разбијени дијелови 6. гор. пуковније прикупе у Хацићима под заповједништвом бојника Спајића Богдана. Губици у Варешу како наши тако и непријатељски нису могли бити још ни до данас точно установљени.

²² Зборник XII, књ. 3, док. бр. 156.

Због пада Вареша узет је на одговорност заповједник б. г. п. потпуковник Шрам и стављен под ратни суд"²³.

Послије губитка Тузле, прелазак Вареша у руке партизана је био највећи губитак за окупатора. Високе пећи су биле уништене, а рудници онеспособљени, тако да је окупатор био лишен овог врло важног рудника и топионице жељеза.

Индустријски објекти нису обновљени за производњу све до коначног ослобођења града.²⁴

²³ Зборник IV књ. 18, док. бр. 214 и VII, књ. 54, рег. бр. 13/1 и 15—49.

²⁴ Извјештај војно-привредног официра у Загребу од 15. новембра 1943. Говори о експлоатацији природних и привредних потенцијала са територије Босне и Херцеговине за потребе Вермахта у том периоду. Ту између осталог стоји: „... Руднике угља у Креки, и Букињу, солану у Креки, фабрику шпиритуса, квасца и глицерина у Креки и фабрику соде у Лукавцу поново су посјеле њемачке јединице средином новембра. У току су испитивања о стварном обиму разарања.

Рудници угља у Зеници и Какњу раде ограниченим капацитетом због несташнице струје, челичана и ваљаоница у Зеници не ради... Израда граната се наставља у ограниченом обиму из залиха челика. Почетак поновне производње зависи од поправке топионице Вареш коју су 21. 10 разорили устаници као и од поправке великог турбо генератора. Још нема извјештаја о стварном обиму разарања у Варешу. Поправка турбо генератора трајаће 2—3 мјесеца...” (Зборник XII књ. 3, док. бр. 165,

Рудник жељеза Вареш и жељезара били су од велике важности за војну индустрију Вермахта, због тога што се руда на лицу мјеста могла прерађивати. Ископ руде у Варешу био је од новембра 1942. до октобра 1943. године мјесечно између 11—15000 тона. Капацитет прераде жељезне руде у жељезари Вареш износио је 6500 до 9000 т мјесечно. Све ово је прекинуто ослобођењем Вареша и рушењем високе пећи и рудничких постројења.

Активност јединица НОВЈ је утицала да је производња угља у свим рудницама у источној Босни опала, или била прекинута. Тако је у току лета и јесени 1943. године потпуно или дјелимично, обустављена производња угља у рудницама: Какањ, Бурћевик, Бановићи, Угљевик и Тузла, а смањена у Брзи и Зеници. У октобру 1943. од плана експлоатације угља — (210.000 т мјесечно) производња је опала за 68 одсто. Под контролом Вермахта је остало само 15 одсто капацитета.

Поред тога у лето и јесен 1943. обустављена је експлоатација шума на шумским подручјима: Криваје, Гостовића и Иванчића, а умањена на подручјима: Пале, Мокро и Сарајево.

Вареш је топло дочекао своје ослободиоце. Преко 100 добровољаца је попунило бригаде. У граду је остала 16. муслиманска бригада, а друге двије су са штабом дивизије сјутрадан кренуле на Романију.

Штаб бригаде и штабови батаљона су попуњени новим кадром, јер је неколико старих руководиоца отишло на друге дужности. Штаб бригаде су сада сачињавали: командант Милош Зекић, полутички комесар Дане Олбина, замјеник команданта Саво Трикић, замјеник политичког комесара Милојица Пантелић, интендант Душан Вуковић, обавјештајни официр Немања Тешић и референт санитета др Ладислав Ледерер Лаци. Штаб Првог батаљона: Чедо Букић и Спасо Мићић; Други: Никола Звицер и Лазо Радивојевић, Трећи: Вељко Турк и Ристо Самарцић и Четврти: Никола Челар и Нећо Богичевић.

Бригада је бројала око 1200 бораца. Сваки батаљон је био наоружан са 1 — 2 минобацача 81 мм, 16 — 18 пушкомитраљеза, а остало наоружање чиниле су пушке и бомбе. Бригадни противтенковски вод је имао 2 противтенковска топа.

Тих дана је војно-политичко руководство источне Босне одредило групу другова из 6. бригаде са задатком да крене преко Височко-војничког одреда у зенички крај и покуша да формира нови Зенички партизански одред. Одабрани су другови који су раније били у Зеничком одреду: Лука Недић, Миливој Пиљуга, Мишо Ковачевић, Деса Тадић, Жарко Пајкић, Перо Тодоровић и други. Требало је да се група повеже са присталицама НОП-а за које се претпостављало да су се одржали. На терену око Вареша били су остављени: Војо Љујић и Нијаз Диздаревић, да на терену Вареша и Зенице активирају партијске пунктове, да се повежу са партијском организацијом у Зеници и да даље усмјеравају рад поменуте групе. Међутим, четничко руководство је у зеничком крају успјело да, у сара-

Саобраћај је, такођер, био паралисан. Тако је приведена активност за потребе Вермахта на читавој територији источне Босне била озбиљно поремећена, а експлоатација природних богатстава скоро онемогућена.

дњи са Нијемцима и усташама, успостави своју власт, терором заплаши становништво и активистима, који су остали на терену, онемогући рад. Већина другова који се нису успјели склонити убијено је. Тако ова група није успјела да се пробије у зенички крај и вратила се у састав бригаде крајем 1943. године.

ц) БРИГАДА НА РОМАНИЈИ

За вријеме борби за ослобођење Вареша, на Романији (Гласинац, рогатички и вишеградски крај) 27. и 5. дивизија су разбиле четничке снаге „трећег устанка“.

Источна Босна је за сво вријеме НОБ-а била подручје око кога су се сукобљавали интереси Нијемаца, Италијана (до септембра 1943. године), усташа и четника. Зато сматрамо да је потребно да читаоца упознамо о „трећем четничком устанку“.

У љето 1943. године Нијемци су тражили начин да уједине српске националистичке снаге (Недић, Љотић, Михаиловић и др.) ради ефикасније борбе против НОП-а. Покренули су идеју о стварању федерације Србије и Црне Горе и укључивању, у ову, источне Босне и источне Херцеговине. Дража Михаиловић је пратио ове, и друге, планове преко својих људи у Београду. Планирао је да доведе краља Петра у земљу и стави га на чело четничког покрета. Нијемци су се благонаклоно односили према оваквој комбинацији и чак су били спремни да на одређени начин гарантују безбједност краљу. Свако је имао свој рачун. Нијемци да извуку краља из енглеских руку, а Михаиловић да преко краља обједини све националистичке снаге у борби против НОП-а, како би спремно дочекао савезничко искрцавање. И Енглези су имали своје планове са краљем, па су у односу на ове планове били резервисани. Вршили су притисак преко избјегличке владе у Лондону на Дражу Михаиловића и тражили да четници најзад прећу на вршење диверзија и на војне акције против Нијемаца. Притисак је појачан доласком енглеске мисије у штаб четничке команде. На челу енглеске мисије је био генерал Амстронг.

Михаиловић је послис разних смицалица најзад прихватио овај захтјев. Организовао је четничке снаге из западне Србије, уз помоћ Дринског и Романијског четничког кориуса, и кренуо у офанзиву на источну Босну (трећи четнички устанак). Циљ офанзиве је био: разбити нарасле јединице НОВ-а, успут се обрачунати са усташама, легијом и домобранима, али не и са њемачким јединицама. Тиме је требало овладати територијом источне Босне и источне Херцеговине и тако ојачати четничке снаге, које би, у случају искрцавања на Јадранску обалу, садејствовале са савезничким јединицама. Ако би се овакав план остварио, требало је довести краља Петра и ставити на чело „југословенске војске у отаџбини“. Такав план је одговарао и Енглезима, а подржавали су га и Нијемци, јер су се у љето и јесен налазили у дефанзиви пред јединицама НОВЈ, које су ослободиле велике територије источне Босне, Санџака и Херцеговине, као и у другим крајевима земље.²⁵

²⁵ Њемачко-четничка сарадња је послите битке на Неретви била привремено поремећена. Већ у љето 1943., послите пете офанзиве, долази до нових преговора у којима су са њемачке стране учествовали: команда за Југоисток и опуномоћеник њемачког министарства спољних послова Херман Нојбахер. Преговори су обављени успјешно. То се види из објашњења команданта за Југоисток фелдмаршала Вајкса од 21. новембра 1943. године. (Зборник XII књ. 3 док. бр. 166). Цитирамо изводно ово објашњење:

„1. Као резултате преговора које дуже вријеме воде у најужој сарадњи опуномоћеник министра спољних послова и командант Југоистока са вођама четничких одреда, склопљен је споразум који предвиђа оружано примирје, ограничено на одређени простор и повремено заједничко вођење борбе против комунизма.

2. Предуслов за овај споразум био је, а остаће у случају склапања нових споразума, да четнички одреди: — а) прекину са борбеним и саботажним дејствима против њемачког Вермахта...

б) приликом учествовања у заједничким борбама против комуниста буду потчињени њемачком командовању,

ц) прекину све везе са силама које се налазе у рату са Њемачком, и изруче штабове за везу тих сила који се налазе код њих, и

О плановима да краљ Петар из Каира дође авионбм у Југославију пише у својим мемоарима и Ц. Ј. Сулцбергер: „Седам континената и 40 година — мемоари“. Изд. Глобус Згб. 1980. год. стр. 50.

Тако је Дража Михаиловић крајем септембра наредио општу мобилизацију у западној Србији и југоисточном дијелу источне Босне (средње и горње Подриње и Романија). У четири корпуса мобилисано је око 15 000—18 000 четника. Офанзива је добила назив „трећи четнички устанак“. Акцијом је руководио Захарије Остојић, а командант снага које су кренуле из западне Србије био је Драгослав Рачић.

Напад четника је извршен на Вишеград. Почео је 5. октобра 1943., у току наших борби за одбрану Тузле. На мјесто је нападало око 3000 четника. Домобрани, милиција и усташе су пружили жесток отпор. Четници нису нападали на Нијемце (двје чете), који су се налазили у фабрици оружја Вистад. Пропуштени су, па су се без борбе повукли према Рогатици и Сарајеву. Остале снаге су напустиле Вишеград и под борбом се повлачиле према Рогатици. Приликом повлачења вођене су *оштре* борбе са четницима Дринског и Романијског корпуса. Са војском се повлачило и муслиманско становништво.

Четници су послје уласка у Вишеград извршили масован покољ муслиманског становништва које није успјело да се склони. У пусто мјесто, пуно лешева, побједоносно је ушао Дража Михаиловић — са својим штабом и енглеском и америчком мисијом. Наишли су на стравичан призор. Побито је око 1000 становника, највише око моста на ријеци Дрини.

Четници су продужили према Рогатици. Успут су убијали, жарили и палили. Настао је бијег становништва према Соколцу и Сарајеву. У том правцу се повукао и усташко-домобрански гарнизон у Рогатици, заједно са Нијемцима. Рогатица је евакуисана па су 14. октобра четници ушли у празно мјесто, које су претворили у згариште. Запалили су око 900 кућа и остало

д) учествују у заједничкој проаганди против комунизма. Пропаганду против четничког покрета треба обуставити..."

је само десетак незапаљених. Муслимански живаљ и партизанске породице, који нису могли да побјегну или да се склоне, поубијани су. Послије тога су четничке колоне кренуле према Соколцу и Палама, с намјером да се шире према Власеници и на југ, у правцу Фоче и Калиновика.

У септембру и октобру су и усташе из гарнизона Соколац (два батаљона са штабом бригаде) вршиле масован терор над српским становништвом на Гласинцу, пљачкали, убијали и палили домове. Побили су око 600 људи, жена и дјеце. Партизанске породице које су побјегле испред усташа, нашле су се под ударом четника. Већина села је опустјела на Гласинцу и у Рогатичком и вишеградском крају.

На Романији се у то вријеме налазио Романијски НОПО, јачине око 180 бораца, и низ партијских и других пунктова, који су колико-толико штитили народ од четничких и усташких покоља и пљачке.

Послије ослобођења Тузле, штаб 3. корпуса је одмах реаговао на вијести које су стигле на Романији о доласку четничких снага. На Гласинац је упућена 27. НОУ дивизија, а 17. НОУ дивизија је послје ослобођења Вареша, такође оријентисана на Романију.

Друга крајишка бригада са Романијским ПО је 21 /22. октобра разбила јаку четничку групацију на Гласинцу, код села Сијерци, и истовремено напала на разуларене четнике у Рогатици и ослободила ово мјесто. У овим борбама је разбијена главнина четничког корпуса. Четнике је ухватила паника, па су безглаво бјежали преко Дрине у Недићеву Србију, а Рачић са мањом групом преко Горажда у Санцак. Истовремено је 17. мајевичка бригада, са четом Романијског одреда, успјела да разбије другу четничку групу, такође у близини села Сијерци. Седамнаеста бригада је послје тога упућена према Вишеграду, у који је ушла без отпора, јер су четници побјегли пред бригадама ⁵₂₆ крајишке дивизије, које су и ослободиле ово мјесто.

²⁶ Послије капитулације Италије Врховни штаб је упутио 5. крајишку дивизију у Санцак. Дивизија је стигла на простор Фоче 20. октобра, одакле је упућена према Горажду и Вишеграду.

Тако је неславно Завршен „трећн четнички устанак“, од кога су имали користи само Нијемци и усташе. Велики број становника из ових крајева побјегао је у Сарајево, гдје је присиљно регрутован и уврштен у разне СС јединице. На територији Гласинца, рогатичког и вишеградског краја остала су згаришта и скоро 2000 настрадалих недужних становника. Краљ Петар је и даље остао у Каиру²⁷.

Седамнаеста дивизија је са 6. и 15. бригадом већ 22. октобра напустила Вареш. Шеста бригада је, 23. октобра законачила у Округлици, а сјутрадан је стигла у Калаузовиће. Успут је прогонила четничке групе и штабове. Ту је сачињен план напада на Црвене стијене и на посаде уз цесту Мокро—Соколац. Напад је извршен 26/27. октобра. Шеста је заузела Црвене стијене, Градац (к. 1402) и Орлове стијене (к. 1507), а 15. мајевичка је ушла у Мокро и гонећи непријатеља стигла пред Сумбуловац и Глог (положаји непосредне одбране Сарајева са сјевера). Тако је усташка посада у Соколцу била опкољена.

Нијемци и усташе из Сарајева и Пала су прикупљали нове снаге и покушавали да поново заузму Црвене стијене и да се споје са опкољеним гарнизонам у Соколцу. Три дана су трајали бијесни напади, које су батаљони Шесте и Мајевичке бригаде одбијали, одбацујући непријатеља натраг према Сумбуловцу и Палама. Непријатељ је успијевао да продре у подножје Црвених стијена, али је ту у два маха доживио праву катастрофу. Батаљони 6. бригаде, који су држали Црвене стијене и Орлове стијене, добро организованом ватром су зауставили нападе, а Мајевичка бригада, која се налазила у КаДином Селу, одбацивала је непријатеља јуришима у бок назад на полазне положаје. Најзад, Нијемци су одустали од даљих напада и наредили усташкој посади у Соколцу да се сама пробија преко Црвених стијена за Мокро, и даље према Сарајеву.

Због неуказивања на могућност пробоја од стране штаба дивизије, а донекле и због небудности 6. бри-

²⁷ Саво Пређа — Трећи четнички устанак, Источна Босна у НОБ књ. 2 стр. 302—315.

гаде, 1. усташка бригада (два батаљона) са бојником Сударом, изнатом по злочинима које је починио над народима источне Босне, успјела је да се пробије, иако су постојали сви услови за њено уништење.

Опкољена усташка посада у Соколцу се четири дана одупирала нападима јединица 27. дивизије, коју је потпомагала артиљерија 17. дивизије. Како су Црвене стијене биле у рукама партизана, вјеровало се у сигурно уништење опкољеног гарнизона. За 30. октобар увече био је организован снажан напад ради ликвидације гарнизона. Било је предвиђено да у нападу, поред бригаде 27. дивизије, учествују и два батаљона 6. бригаде, а друга два су држала на Романији, Црвене стијене и Орлове стијене. Петнаеста мајевичка је држала Костреш, Кадино Село и Мокро. У вријеме када су батаљони Шесте подилазили Соколцу, усташки гарнизон, јачине око 1000 људи са четири тенка и нешто моторизације, пробио је обруч око мјеста и цестом кренуо према Црвеним стијенама, осигуравши главну колону са двије побочнице. Батаљони Шесте на Романији и Црвеним стијенама били су небудни, нису очекивали пробој, па чак ни цесту између Соколца и Црвених стијена нису порушили. Тако је непријатељ ударио право на позадинске дијелове и успио главнином снага да се пробије у Мокро. Батаљони 6. бригаде су се ипак брзо снашли — пружили су отпор и разбили усташке побочнице које су се кретале ван цесте. Приликом спуштања у Мокро, батаљони Мајевичке бригаде су напали на зачеље колоне и побили десетак усташа. Тако су усташе, док су се партизани снашли и средили, биле већ ван опасности.

У овим борбама је избачено из строја преко 100 усташа, од којих је убијено око 50, а сјутрадан су још поједини хватани и заробљавани по густим романијским шумама. Заплијењена је комора и неколико стотина грла крупне и ситне стоке — усташка пљачка из гласиначких села. Стока је враћена сељацима.

Тих дана ослобођено је читаво подручје Романије, затим Вишеград, Рогатица, Горажде, Фоча и Калиновик. Сарајево је било опкољено са три стране. Половином новембра је 27. дивизија ослободила Трново и

Са дијеловима избила пред Касиндол. У Фочи се прбдало 187 италијана са 24 официра и 1 пуковником, који су били са четницима²⁸ Пошто су изразили вољу да наставе борбу против Нијемаца, формиран је италијански батаљон у саставу 27. НОУ дивизије.

Цијела источна Босна, изузев Брчког, била је слободна. Јединице НОВ и ПОЈ налазиле су се пред самим Сарајевом и дуж ријеке Босне и Саве.

Тузла је постала центар политичког и културног живота. Обласни комитет КПЈ за источну Босну и Обласни народноослободилачки одбор налазили су се у граду. Народна власт је била успостављена широм Мајевице, Семберије, Требаве, Бирча и Романије. Успостављена је била и веза са Србијом, а јединице 5. крајишке дивизије налазиле су се већ око Ужица.²⁹

На Сарајево — била је жеља свих бораца и руководилаца. Јединице 3. корпуса су водиле борбе на прилазима града.

Пријатно је било сазнање да су из онако тешке ситуације у 1942. години, послије годину дана, постигнути овакви резултати. Могло се слободно ићи уздуж и попріјеко читаве источне Босне. Каравани кола, аутомобили и друга превозна средства саобраћали су од Тузле до Горажда, и обратно. Војска се снабдијевала дотуром хране са Мајевице, јединице су биле јаке, добро наоружане и обучене, Све је то било дјело Партије, дјело самих бораца.

У новембру 1943. године, 17. дивизија је имала 2669 бораца, а од наоружања: 1885 пушака, 143 пушкoмитраљеза и митраљеза, 72 аутомата, 14 минобацача, 4 пт топа, 2 брдска топа 76 мм, 116 јахаћих и 419 товарних коња.³⁰

И у осталим крајевима Југославије НОП поприма све веће размјере. У јесен 1943. године слободна територија је обухватала више од пола цијелокупног пространства Југославије; око 130 000 квадратних километара са преко 5.000.000 становника. На овој територији изграђивана је потпуно нова организација наро-

²⁸ Зборник IV, књ. 19, док. бр. 71.

²⁹ Зборник IV, књ. 19, док. бр. 99 и 100.

³⁰ Архив VII к. 407 рег. бр. 22—2.

Дне властн: нсколико хил,ада сеосКИх И мјесних, око 800 оиштинских, 240 среских, 51 окружни и 14 покрајинских и обласних НО одбора, под руководством националних и земаљских Антифашистичких вијећа — Ослободилне фронте у Словенији и Главног НО одбора у Србији.

Образовање ових вијећа предвиђено је од извршног одбора Антифашистичког вијећа Југославије, одмах послије првог засиједања у Бихаћу 26. и 27. новембра 1942. године.

У октобру 1943. године изабрани су обласни НО одбори у западној и источној Босни и Херцеговини. На засиједању народних представника у Мркоњић Граду 26. и 27. новембра 1943. конституисано је Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Босне и Херцеговине (ЗАВНОБиХ), са президијумом као својим извршним органом. На овом засиједању, су први пут у својој историји, представници Босне и Херцеговине — српског, муслиманског и хрватског народа, донијели одлуке којима се уређује Покрајина према интересима народа који живе на њеном тлу.

Двадесет деветог новембра 1943. године, на Другом засиједању АВНОЈ-а у Јајцу, антифашистичко вијеће је конституисано као врховно законодавно и извршно представничко тијело Југославије. Успостављен је и Национални комитет ослобођења Југославије са свим обиљежјима владе.

На засиједању је одлучено:

— да ће се нова Југославија изграђивати као федеративна заједница равноправних народа и народности;

— да се краљу забрани повратак у земљу до завршетка рата, када ће народ плебисцитарно одлучити о облику владавине и државном уређењу;

— проглашено је прикључење Словенског приморја, Бенешке Словеније, Истре и јадранских отока Југославији;

— анулирани су и подвргнути ревизији сви уговори југословенске краљевске избјегличке владе;

— **ОдаТо** је признање НОВ југославије, а **ВрховНоМ** команданту Јосипу Брозу Титу додијељено је звање Маршала Југославије.

Но, окупатор је био још јак. Њемачке дивизије су се налазиле дубоко у руским равницама, господариле читавом Европом. Успјеси савезника у Италији и Средоземљу почели су тек да долазе до изражаја. Иако се предосјећало да Нијемци неће дуго оставити наше јединице на миру, сигурно и поуздано се гледало на даљи развој догађаја.

Цијели новембар 6. бригада је провела у скоро свакодневним окршајима на Романији, на положајима Висовица и Озрен (к. 1452). Лијево од Шесте, на положајима: Врховине, Врана, Бијела стијена, налазила се 16. муслиманска бригада, а Црвене стијене је држала 15. мајевичка.

Нијемци су уз помоћ усташа и домобрана у неколико наврата покушавали да заузму Црвене стијене, нападајући их фронтално из Мокрог, или бочно преко Кадиног Села. Сваки њихов напад су одбили батаљони 17. дивизије, уз крваве губитке. Црвене стијене је, због врло погодних положаја и добрих услова за одбрану, било на тај начин веома тешко заузети. То су најзад увидјели и Нијемци, па су тежиште својих напада пренијели на десно крило распореда 17. дивизије: на положаје Шесте и дијелове 16. муслиманске бригаде.

Осам дана (8. и 9. и од 19. до 25. новембра) је ојачани њемачки пук, потпомогнут артиљеријом и авијацијом, узалудно покушавао да преко Вране, Озрена и Калаузовића продре у позадину Црвених стијена према Соколцу. Све нападе одбијали су батаљони 6. и 16. муслиманске бригаде. Непријатељ је у два маха успио да продре до Врховина и Калаузовића, али је поновним противнападима одбациван назад, према Сарајеву.

Шеста бригада је, поред тога што је дала велике жртве, у овим борбама стекла и велико искуство у вођењу упорне одбране. Њени руководиоци су еластичном одбраном — која је, нарочито обиловала активним ноћним дејствима, повезаним са маневром преко тешко пролазног земљишта — успијевали да парали-

зују надмоћ непријатеља у техници и редовно су га одбацивали на полазне положаје. Може се рећи да је 6. бригада по упорности, нарочито у одбранбеним борбама, у то вријеме била једна међу најбољим јединицама у источној Босни.

И у овим борбама је било примјера масовног хероизма бораца и руководилаца. Захваљујући томе, непријатељ није успио да продре и батаљони су задржали своје положаје. Поред 6. и 15. мајевичке бригаде, прекаљених јединица, истакла се млада, скоро форхмирана, 16. муслиманска бригада.

У овим борбама бригаде дивизије су претрпјеле велике губитке. Из 6. бригаде је на поприштима бојева: Врана, Црвене стијене, Шахбеговићи, Стублине, Озрен, Бијеле воде, Калаузовић итд. оставило своје животе 55 знаних бораца и руководилаца, а вјероватно и десетак, и више, других, чија имена нису забиљежена.

Наводимо имена погинулих из поменуте књиге: Хасан Башић из Горње Тузле, Михајло Беатовић из Соколца, Рецеп Бећиревић Курџо из Лопара, Ахмет Бешировић из Градачца, Исмет Бешлић из Мркоњић Града, Милутин Благовчанин из Вогошће, Лазо Боројевић из Оцака, Смајо Бркић из Бијељине, Ешреф Церић из Сарајева, Никола Цвијановић из Ашање — Земун, Хамид Дедић из Брчког, Хасан Делић Хасо из Градачца, Садик Делић Ећел — из Градачца, Таиб Дидић Бећир из Брчког, Срета Гршић из Крчедина — Инђија, Владимир Гужвић из Шековића, Раде Игњатовић Мајстор из Пећинаца — Земун, Хазим Јазвин из Брчког, Мустафа Кешковић из Брезе, Аго Кикић, Махмут Кикић Садик, Сафет Кикић и Лалих Кикић, сви из Градачца, Мехмед Крпалић из Тешња, Симо Марковић из Лукавца, Хамдија Мешановић из Тузле, Борка Михајловић, Тошо Михајловић (сестра и брат) и Саво Милашиновић сви из Модриче, Пајо Миљевић из Шабца, Стеван Миросављевић из Лукавца, Нурија Мујкић и Зенун Мујкић из Лопара, Мустафа Мустафић из Градачца, Милорад Накарада из Тузле, Осман Незић из Брчког, Димитрије Остојић и Сретко Остојић из Сребреника, Миливоје Петровић из Грачанице, Стеван Петровић из Лукавца, Срето Предојевић и Доагољуб Пушкар из До-

боја, Митар Радојчић из Грачанице, Мурадиф Рамић из Бијељине, Милован Сарих из Власенице, Рајко Симић и Симо Симић из Бијељине, Микан Смиљанић из Сребреника, Фехим Спахалић и Дујо Стефановић из Лопара, Мустафа Табаковић из Брчког, Еазим Ваљевац из Бијељине, Борђе Васић из Пожарнице — Тузла, Мујо Воденичаревић из Бијељине и Илија Зарић из Лукавца.³¹ Скоро половина је погинула у борбама на Врани и сарајевском Озрену.

Бригада је имала велике губитке и у рањеницима — преко 130.

И непријатељ је у овим једномјесечним борбама претрпио велике губитке: 198 погинулих и преко 211 рањених.³²

Јединице 17. дивизије су остале на Романији до почетка децембра и 6. бригада је неколико пута прогонила групе Романијског четничког одреда. Тај одред се расуо и од њега су остале групе које су из засједа нападале наше курире, појединце, болнице итд., избјегавајући јаче сукобе, јер одред више није представљао озбиљну војничку јединицу. Свакако да је томе допринио и интензиван политички рад са становништвом тога краја. Скоро непуне двије године на Романији се нису дуже задржавале наше јединице, па је становништво било стално под утјецајем четничке пропаганде. Сада се народ многих села — нарочито оних сјеверно од Сарајева — са све већим симпатијама односио према НОП-у, а многи су добровољно приступали нашим јединицама. Романијски партизански одред је за врло кратко вријеме нарастао на око 300 бораца и претстављао је солидну војничку јединицу.

v

³¹ Борбени пут 6. пролетерске бригаде, Зеница, 1977.

³² Глиго Мандић н. д. стр. 71, 73, 76.